

IV. № 986.

ПРЕВЗЕТАНЕТО
НА
ОДРИНЪ

Ш И Ш Е Н Ъ.
Издание ИВ. ЛЪСИЧКОВЪ
1913.

I.

Положението въ Одринъ прѣди падането му.

При започването на войната гарнизонътъ броеше 70 баталиона отъ по 800 души, при които трѣбва да се прибавятъ и 4000 анадолици отъ разбитата армия на Махмудъ Мухтаръ паша. 30 на сто отъ тоя гарнизонъ сж дошли отъ Анодола, а останалитѣ сж отъ Тракия. Сега, слѣдъ кървавитѣ сражения, станали около Одринъ и залавянето на много плѣнници, слѣдъ това, болеститѣ и всѣкидневнитѣ дезертирания, чието число надминава 3000, първоначалниятъ ефективъ е падналъ отъ 60000 на 32000 войници приблизително, между които 3000 християни, обезоружени и затворени въ казармата Еникьой, защото сж се опитвали да избѣгатъ.

До 9 Ноемврий на всѣки войникъ се раздаваше по 1 килограмъ хлѣбъ. Отъ тогава порцията е намалена до $\frac{1}{2}$ килограмъ. Това е траяло до 15 Януарий, откогато войникътъ получава по 350 грама за 24 часа.

На 1 Февруарий (датата на послѣдната реквизиция) раздаванъ е билъ хлѣбъ, отъ свѣсѣмъ лошо качество. Отъ свѣдѣніята, излиза, че брашното се изчерпва и вече сж се обърнали къмъ бисквититѣ, чието количество бѣше въ началото около 500000 килограма. Но, ако се направи смѣтка за това, че тѣзи бисквити се употрѣбаватъ за направата единъ особенъ видъ супа, това количество е намалѣно чувствително, и ако войникътъ се храни изключително само съ тази супа, той не ще я има по-вече отъ 15 дни (до къмъ 25 Февруарий). Турскитѣ войници сж дошли до такова едно състояние на физичес-

ко изтощение вслѣдствие промѣната на климата и лишения отъ всѣкакъвъ видъ, щото двама отъ тѣхъ, плѣнници, извървѣха растоянието отъ 12 километра отъ Доуджасъ до Татаркьой за 7 часа.

Турската армия се бие лошо. Прѣди нѣколко дни единъ войникъ отъ първитѣ линии, стрѣляйки съ пушка прѣзъ врѣме на канонадата, е билъ наказанъ съ бой, като сж му ударили 18 тояги, защото билъ прѣдизвикалъ стрѣлба между двѣтѣ неприятелски линии, нѣщо неприятно за турския офицеръ.

Турскитѣ офицери сж тѣй обезкуражени, че азъ не се колебаю да ви цитирамъ слѣдния типиченъ фактъ: Единъ офицеръ казалъ на своя ординарецъ, гъркъ: Очисти обущата ми поне днесъ, защото възможно е слѣдъ 10 дни азъ да чистя твоитѣ!. Другъ единъ офицеръ далъ на единъ другъ гъркъ една пушка и му казалъ!

„Кагато канонадата започне, остави вратата отворена на твоята стая, за да мога да се скрия!“ Трети случай: Единъ офицеръ, който квартирувалъ близо до дѣвическото германско училище въ Кара-ачъ въ сражението при Карталъ-тепе се наранилъ умишлено и чрѣзъ подкупничества успѣлъ да се настани въ една частна къща.

* * *

Обстрѣлването на одринската крѣпостъ се продължава енергично отъ българската и сръбска артилерии. Българитѣ прѣзъ врѣме на примирието се снабдиха съ далнобойни крѣпостни орждия. Всѣки день всѣко орджие изпраща къмъ града и фортоветѣ по 50 снаряди. По нѣкога двадесетъ и петъ отъ тѣхъ попадатъ въ града, произвеждайки пожари и сѣейки смъртъ. Вистрѣлитѣ се отправятъ всѣки пжтъ въ различни точки. Жителитѣ въ панически страхъ прибѣгватъ отъ една часть на града въ друга, вслѣдствие на което въ града царува ужасна суматоха.

Всѣки день войници дезертиратъ въ малки групи по 5—6 души. Тѣ разказватъ, че въ града има само хлѣбъ, който се раздава на войницитѣ въ умалена порция—по 300 грама на човѣкъ.

Населението гладува. За него не се грижи никой. Врѣмето въ Одринъ е изобщо добро. Българскитѣ и сръбскитѣ войски живѣятъ въ платнени палатки, землянки и дъсчени бараки. Продоволствието е отлично. Епидемическитѣ болести сж окончателно прѣкратени. Общото настроение въ войската е много добръ.

* * *

Единъ излазъ на одринския гарнизонъ.

Долнитѣ свѣдѣния сж официални за опита на турцитѣ да се промъкнатъ прѣзъ обсадага:

На 3 Февруарий турцитѣ сж направили една отчаяна вилазка отъ Одринъ, която била отблъсната отъ нашитѣ съ голѣми загуби за турцитѣ.

Призори отъ къмъ източния секторъ на Одринъ, се задали маса турски войски въ гъсти колони, покровителствувани отъ крѣпостната артилерия на укрѣпленията отъ къмъ източната страна на крѣпостъта. Посрѣщнати отъ нашитѣ обсадни войски съ гъстъ пушеченъ огнь и съ измѣрени топовни снаряди, турцитѣ били просто покосени. Полето било усѣяно съ безчислено число трупове на убити и ранени турски войници, които отстъпалитѣ въ безредие тѣхни живи другари, не сж имали врѣме да прибератъ.

Нашитѣ загуби възлизатъ на около 200 убити и ранени.

II.

Прѣвземането на Одринъ.

13 мартъ 1913 г. гр. Димотика.

Официал. бюлетинъ

Крѣпостъта Одринъ въ послѣднѣо врѣме бѣ обзрната въ модерна крѣпостъ, съ модерно въоръжение. Течението на тритѣ рѣки: Арда, Марица и Тунджа, раздѣля крѣпостъта на 4 естествени сектори: източень, юженъ, западенъ и сѣверень.

Въ източния секторъ сж въздигнати 13 форта и 25 дългобойни батареи; въ южния 4 форта и 13 батареи; въ западния — 2 форта и двѣ батареи и въ сѣверозападния секторъ 7 форта и 36 батареи.

Тѣй щото фортовия полсъ на крѣпостъта има 26 форта и 76 дългобойни батареи.

Броятъ на гарнизона, по всички данни, изглежда, че не е билъ по-малкъ отъ 75000 души, съ 100 крѣпостни и около 450-500 полски орждия.

Противъ крѣпостъта, отначало и до край дѣйствуваше втората армия на генералъ Ивановъ. Слѣдъ пълното обложение на крѣпостъта и организирането на блокадната линия, частитѣ отъ втората армия бѣха разпрѣдѣлени между секторитѣ, възъ основа на слѣднията оцѣнка: Поради достъпността къмъ фортовата линия, по близостъта на послѣдната до вжтрѣшността на крѣпостъта, по сравнителната леснота за приготвението и изпълнението на атаката, източниятъ фронтъ на Одринската крѣпостъ, бѣ избранъ за фронтъ на атаката, а сѣвероизточния му жгълъ (форта Айвазъ-баба и съсѣднитѣ два на югъ до Кестенликъ и на западъ до Ташъ-Табия) за пунктъ на рѣшителна атака. Тази оцѣнка се постави като основа за разпрѣдѣлението на войскитѣ между секторитѣ, а особено на обсадната артилерия. На второ мѣсто слѣдваше южния секторъ, а на трето-западния и сѣверозападния.

Източенъ секторъ (генералъ Вазовъ). Въ моментъ на атаката. този секторъ, прѣдъ-видъ на неговото прѣдназначение да играе рѣшителната роля, бѣше усиленъ до 7 наши пѣхотни бригади или 14 пѣхотни полка, съ 22 полски скорострѣлни батареи (88 орждия). Независимо отъ това, тукъ се инсталираха три тѣ голѣми обсадни орждия. Първата група (сѣверната) имаше 84 крѣпостни орждия; втората група (сѣвероизточната) имаше 34 орждия и третата (източната) — 30 орждия, или всичко 98 обсадни орждия бѣха поставени на разстояние отъ по 4 километра — което твърдѣ улесни задачата на батареитѣ, безъ да става нужда да смѣняватъ въ послѣдствие позициитѣ си.

Юженъ секторъ (генералъ Кирковъ). Прѣвъ всичкото врѣме на обсадата, този фронтъ се засмаше отъ 2 наши пѣхотни бригади, съ 12 полски скоро-

стрѣлни батареи. Независимо отъ това на този фронтъ бѣха монтирани сръбскитѣ обсадни орждия, на брой 28.

Западния секторъ бѣ завзетъ отъ 3 полка отъ сръбската дунавска дивизия 2-ри призивъ, подъ началството на генералъ Рашичъ—съ своята полска артилерия. Обсадната артилерия на този секторъ не е дадена прѣдъ-видъ третостепеното му значение.

Сѣверозападния секторъ се заемаше отъ Тимошката сръбска дивизия, 1-ви призивъ подъ началството на генералъ Кондичъ, въ съставъ 4 пѣхотни полка, съ артилерия, и 6 обсадни орждия. Съвмѣстно съ тимошката дивизия, на крайния лѣвъ флангъ на сектора дѣйствуваше нашия 55 полкъ, съ едно артилерийско отдѣление отъ 11 дивизия.

Двѣтѣ сръбски дивизии бѣха поставени подъ началството на командующия втората сръбска армия генералъ Степановичъ, а послѣдния—подъ началството на командующия обсадната армия, генералъ Ивановъ. Така щото, обсадната армия се състоеше отъ 120000 наша войска съ 380 наши орждия и 40000 сръбска войска, съ 98 сръбски орждия.

На 10 Мартъ, 7 часа вечерята се даде по телеграфа отъ главната квартира слѣдната директива на командующия втората армия: „Втора армия утрѣ, 11 Мартъ, съ войскитѣ отъ източния секторъ, да атакува и заеме прѣднитѣ позиции на противника въ този секторъ. Всички останали сектори да подържатъ тая атака съ едно енергично настѣпление.“ Командующиятъ втората армия отъ своя страна, сѣщия день въ 11 часа и половина вечерята, издаде слѣдующата заповѣдъ по втора армия: На повѣрената ми армия се възлага задачата да заеме прѣднитѣ позиции на противника и да го отблъсне задъ фортовата линия. За което заповѣдвамъ:

1. Утрѣ, 11 мартъ, 1 часа слѣдъ пладнѣ, да се почне артилерийската подготовка, съ всичката обсадна и полска артилерия въ всички сектори.

2. Прѣзъ нощта на 11 срѣщу 12, пѣхотата подъ защита на обсадната и полска артилерия, да настѣпи и на разсѣмване да заеме прѣднитѣ позиции на противника, споредъ както е указано въ директивата ми отъ 1 мартъ т. г.

Операциитѣ. На 11 Мартъ въ 1 часа слѣдъ пла-
днѣ се почна общата артилерийска подготовка отъ
всичкиѣ сектори, съ всичкиѣ обсадни и полски ар-
тилерии. Подготовката се продължи до 8 часа вечеръ-
та. Противника отвърщане съ всичката си крѣпостна
артилерия. Прѣкратаването на бомбардировката отъ
източния и южния сектори къмъ 8 часа вечеръта е на-
правено съ цѣль да се даде възможность на нашитѣ
атакуващи колони да заематъ по-спокойно и въ редъ
своето изходно положение за атаката на прѣднитѣ по-
зиции и да въведагъ въ заблуждение противника. Въ-
обще, артилерийския двубой прѣзъ този день се во-
ди съ пълна енергия, въ течние на 7-8 часа.

12 Мартъ. Прѣзъ ноцъта на 11 сръщу 12 Мартъ,
къмъ 3 часа и половина нашитѣ пѣхотни части отъ
източния секторъ начеватъ настѣплението си къмъ
Кумъ-дере, когто прѣминаватъ до 4 ч. и 15 м. зара-
нѣта. Противника посрѣщна настѣпающитѣ колони съ
силенъ пушеченъ и артилерийски огнь. Въ сѣщото
врѣме нашата артилерия откри огнь сръщу прѣдни-
тѣ турски позиции. Подъ защитата на артилерийския
огнь, пѣхотата настѣпи смѣло напредъ и на разсѣ-
мване, атакува противника на ножъ и завзе прѣднитѣ
му позиции. Турцитѣ отстъпиха на главната си фор-
това линия, а нашитѣ войски отъ източния секторъ
заеха прѣднитѣ турски позиции: Кушъ-тепе, Маслакъ,
Малъ-тепе, Сапунджиларъ, Ески-Кумлу, Пачеджиларъ
и Демиръ-капу. На прѣднитѣ позиции, нашитѣ войски
задовиха 12 орждия и 300 плѣнници.

Въ сѣщото врѣме, нашитѣ огъ южния секторъ
завладѣватъ Памукъ-Съртж и повеждатъ атака сръщу
Токагъ-баиръ и Доуджарасъ. Тимошката сръбска ди-
визия достига линията между Чифлика Екмекчикъой и
могилата, западно отъ Кадънкъой, на около 3 км. отъ
фортовата линия. Нашия 55 полкъ достига до поѣд-
нитѣ позиции на Ючъ-тепелеръ. Сръбската дунавска
дивизия вѣди бой за завладяването на Папазъ-тепе.

Въ такова положение осъмнаха войсковитѣ час-
ти на 12 Мартъ. Поставената задача-завладяването на
прѣднитѣ позиции прѣдъ източния секторъ и отхвър-
лянето на противника задъ фортозата му линия, бѣ
достигната и частитѣ отъ източния секторъ захващатъ

да се затвърдяват на тѣзи позиции. Съ завладавянето на прѣдните позиции се начева систематическата борба за добиване надмощие надъ артилерията и за разрушението на форговетѣ. Прѣвъ цѣлия день артилерийския двубой се води съ най голѣма интензивностъ. По единъ поясъ отъ 50 километра около Одринъ, се прѣскаха ежеминутно съ хиляди снаряди, които разрушаваха укрѣплението и орждията, деморализираха защитниците имъ и прѣдвѣщаваха близкия край на крѣпостта. Подъ този адски артилерийски огънь, пѣхотата бодро крачи напрѣдъ и къмъ 10 часа вечерята се спира на 200-300 крачки прѣдъ фортовата линия на източния секторъ. Послѣдния моментъ, момента на шурма, настѣпва. Артилерийското надмощие на нашата артилерия се чувствува вече, тъй като много турски батареи прѣкратиха отбраната си. Нашата пѣхота залавя още 1000 плѣнници и 20 орждия, отъ които 7 веднага обръща съ гърлата къмъ противника.

Артилерията продължава да гърми и разрушава окончателно поколебания защитникъ на крѣпостта. Пѣхотата рѣже и унищожава всички искусствени прѣпятствия за да си отвори свободенъ достѣпъ до фортовата линия. При този непоколебимъ устрѣмъ напрѣдъ, при това геройско държане на нашата храбра пѣхота и разрушителната способностъ на могщата артилерия, въ 11 часа слѣдъ пладнѣ, на 12 Мартъ, се даде слѣдующата кжса заповѣдъ: „Фортовата линия на източния секторъ да се нападне и завладѣй“.

На смѣлата заповѣдъ на главнокомандующия, нашитѣ войски отговориха съ една смѣла атака, която ще остане паметна въ нашата история и съ която справедливо ще се гордѣе армията ни. И тъй: на 12 Мартъ вечерята, положението бѣше слѣдующето: На източния секторъ войскитѣ се намиратъ на разстояние 200-300 крачки отъ фортовата линия; въ южния секторъ се води една ожесточена борба, гърди съ гърди, за прѣвземането на Токатъ баиръ; сръбската дунавска дивизия прѣвъ цѣлия день възобновява усилията си за завладѣнето на Попазъ-теле, а тимошката сръбска дивизия остава въ сѣщото положение, което заемаше и сутринята.

13 Мартъ. Прѣзъ цѣлата нощъ се води една жива артилерийска стрѣлба отъ двѣтъ страни. Нашата пѣхота, слѣдъ унищожаването на изкуственитѣ прѣпятствия и съ изгрѣването на мѣсечината, подъ защитата на своята могъща артилерия, се хвърля на пожаръ и постепенно завладава фортоветѣ на цѣлия източенъ секторъ, като падатъ най-напрѣдъ: Айвазъ-баба и Айдумолу (съсѣдни), а слѣдъ тѣхъ и останалитѣ фортове; Кестиндекъ, Куру-чешме, Илдъзъ табия, Топъ йолу, Кавказъ-табия и Каикъ.

Въ туй трѣме, когато пѣхотата настѣпваше на-прѣдъ, придружающитѣ я полски батареи слѣдваха непосредствено подиръ ѝ, а на 100 200 крачки по-назадъ гаубичнитѣ батареи, които съ завладяването на фортовата линия, веднага се затвърдяватъ въ нея и начеватъ една ожесточена стрѣлба противъ отстъпващитѣ къмъ града турски войски. Къмъ 7½ часа заранята, цѣлата фортова линия на източния секторъ бѣ завладѣна отъ българскитѣ войски, които почнаха да прѣслѣдватъ енергически отстъпващитѣ турци къмъ сѣверозападния секторъ, дѣто още се държаха. Къмъ 9 часа прѣди пладнѣ се започна обстрѣлването въ тилъ и на този секторъ отъ нашитѣ гаубични батареи. Шурки-паша виждайки безисходното си положение, дава заповѣдъ за подпалването на складоветѣ въ юго-западния секторъ. Къмъ 10 часа прѣди пладнѣ, нашитѣ войски отъ източния секторъ завладѣватъ града по лѣвия брѣгъ на Тунджа и къмъ 12 часа по пладнѣ топовната стрѣлба по цѣлата линия започва да утихва. Въ южниятъ секторъ боятъ продължава до 11 часа прѣди обѣдъ, а въ западния секторъ до 12 часа по пладнѣ. Къмъ 1 часа слѣдъ пладнѣ не се чуваха вече никакви гърмежи. Въ 1½ часа, Шукри паша се прѣдаде на командующия обсадната армия, генералъ Ивановъ.

И така, въ 1 часа слѣдъ пладнѣ на 11 Мартъ, бѣ даденъ първия изстрѣлъ, сигнала за атаката. Къмъ 1 часа слѣдъ пладнѣ на 12 мартъ, се дава послѣдния изстрѣлъ. Тъкмо 48 часа се води една ожесточена борба, борба за животъ и смъртъ, между обсадители и обсадени, когато къмъ 1 часа подиръ пладнѣ, надъ гордата одринската крѣпостъ, се издигна българското

трицвѣтно знаме. Този моментъ историята ще запише като моментъ, отъ който Одринъ принадлежи на България.

Атаката на Одринъ коства 10-11 хиляди храбри български синове и 1200 такива на съюзната сръбска армия.

Въ Одринъ българската армия плѣни около 14 паши, 2000 офицери, 60,000 долни чинове, залови 16 знамена, 600 орждия, много бойни припаси и пр.

* * *

Какво каза Шукри паша.

Веднага слѣдъ падането на Одринъ, въ западноевропейския печатъ се появиха тенденциозни извѣстия досѣжно прѣдаването на Шукри паша: че послѣдния се билъ прѣдалъ на сръбската войска, че билъ прашалъ нѣкакъвъ парламентъоръ до сръбския генералъ Стенпановичъ за прѣговори и пр.

За да разпрѣснемъ тѣзи невѣрни свѣдѣния и за възстановяване на самата истина, шаба на дѣйствующата армия изпраща до пресата in extenso слѣдующето заявление на самия Шукри паша:

„На 13 мартъ, азъ се намирахъ съ шаба си въ старото укрѣпление Илдъръмъ, дѣто ми бѣше квартирата. Слѣдъ като навлѣзоха въ града войскитѣ отъ източния секторъ дадохъ сигналъ за прѣкрятване на дѣйствиата и подиръ половинъ часъ се яви при мене полковникъ Мархоловъ, командиръ на Лейбъ Гвардейския на Н. В. полкъ, който пристоя при мене около 1 часъ. Слѣдъ това азъ, заедно съ двама офицери отъ гвардейския полкъ, заминахъ при генералъ Вазова, който се намираше на долния край на града; явихъ се при него и стояхъ около половинъ часъ. Съ генералъ Вазовъ, въ единъ автомобилъ, се отправихме къмъ моста, дѣто се намираше началника на втората армия, генералъ Ивановъ и, слѣдъ като прѣстояхъ при него около половинъ часъ, по сѣщия редъ се завърнахъ обратно въ квартирата си и тамъ ми се каза, че идвали нѣколко сръбски войници, съ единъ майоръ, но азъ не ги видѣхъ“.

Шукри-паша.

III.

Слѣдъ падането на Одринъ.

Слѣдъ 5 мѣсечна обсада, града отвори своитѣ порти. Желѣзницата циркулира отново до Одринъ или по-точно до Марашъ — 5 километра на западъ отъ града, защото моста надъ Арла е разваленъ. Пътътъ отъ Мустафа-паша къмъ Одринъ прѣдставлява жалка гладка; селата изгорени, дърветата изсѣчени, полетата изпѣстрени съ трапища отъ гранати и окопи. На хоризонта жива душа се не вижда, освѣнъ сегисъ-тогисъ групи сърби-водящи коне за кжпане въ Марица, или нѣкой работникъ занятъ съ поправянето а телеграфината линия. Отъ тукъ, отъ тамъ, се откроява една тънка и неправилна линия и криволичи по восочинитѣ; това е бодливъ тель съ който е билъ запазенъ достъпа до Папазъ-тепе, което сърбитѣ отъ къмъ този секторъ прѣвзеха на ножъ. Срѣцнахме височащия влакъ. Офицеритѣ отъ царската свита съобщаватъ, че подиръ него иде други тренъ, който води за София Шукри-паша съ 12 генерали. Шукри-паша, който подиръ малко дѣйствително мина, имаше изгледъ-спокоенъ, на човѣкъ, кото се е примирилъ съ сждбата; той не изглежда уморенъ. На придружаващитѣ го офицери лицата сж опърлени.

На Марашъ има направенъ мостъ отъ лодки, по който мина царя вчера; този мостъ замѣства голѣмия желѣзния, една отъ основитѣ на който е съборена. Минаваме 3 км. прѣзъ прахъ и запусѣли градини и стигаме до Карагачъ. Прѣдъ насъ се развѣва трицвѣтно знаме; тукъ е манастиря на отцитѣ Асмпсионисти, французи; като ги посѣтихме, скоро се убѣдихме, че сж здрави и читави както и калугеркитѣ и продължихме пътя си за Одринъ. Градътъ е прѣпъхненъ отъ български и сръбски войници. Повече отъ

8000 плънници се занизаха прѣдъ насъ, изпращани, къмъ казармитѣ въ вѣтрѣшността на града. Навалищата по главната улица и между мостовеѣ надъ Тунджа и Марица е нечувана; бѣлгарскитѣ войници съ най-голъма мѣжа прокарватъ плънницитѣ между всѣкакъвъ видъ коля на два километра.

Турцитѣ сѣ явно отслабнали и изморени, но изглежда, че гладъ и болести не сѣ търпѣли. Много кѣщи, особено грѣцки, сѣ украсени съ бѣлгарски знамена, жилищата на чуждитѣ поданници — съ тѣхнитѣ национални флагове.

Въ французкото консулство, консула г. Кине ми каза, че шестимата французи и фринцузойки, миряни и 55-тѣхъ калугери и калугерки, съставляващи Одринската французка колония, сѣ здрави и читави. И другитѣ иностранны колонии пострадали изобщо сравнително малко отъ обсадата. Шукри-паша искалъ да направи обискъ на чужденцитѣ. Опиталъ се да влѣзе въ манастира на Асомпсиониститѣ, дѣто имало болници, но, вслѣдствие консулскитѣ протести, оставилъ се отъ опитванията си.

Жителитѣ признаватъ едногласно, че войската била твърдѣ дисциплинирана. Даже, когато гладували, войницитѣ искали хлѣбъ съ пари и винаги се покорявали на своитѣ офицери и подофицери. Много роти били командувани въ боеветѣ само отъ фелтфебели и старши; офицеритѣ отсъствували; отъ друга страна, ако се вѣрва въ казването на очевидци, въ които нѣмаме основание да се съмнѣваме, турскитѣ офицери далечъ не били на висотата на положението си, както войницитѣ; всички признаватъ вѣжливостъта и коректностъта имъ спрѣмо населението, но професионално усърдие и съзнание за дългъ имъ липсвали и когато войницитѣ почти мрѣли отъ гладъ, много отъ офицеритѣ, безъ колебание, прѣкарвали врѣмето си въ тържества и удоволствие, нехармониращи съ положението. За Шукри-паша само похвали слушахъ. Билъ твърдѣ дѣятеленъ, обикалялъ навсѣкждѣ постоянно съ автомобилъ, чувствувалъ дълбоко трудноститѣ на положението дотолкова, щото му се плачело, напри-мѣръ, слѣдъ несполуката на опита му за излазъ на 14 Януарий; както се вижда, той си е спечелилъ почита-

нието и уважението на всички. Въ града имало само десетина пожара, които били изгасени отъ опитни пожарникари, изпратени отъ Цариградъ още прѣди войната.

Днесъ, недѣля, сме въ Одринъ. Изгледътъ на южния и югоизточния фортови пояси е жалъкъ. Въ пространството между града и укрѣпленията нѣма ни едно дърво — всичко изсѣчено. Отъ два дни вали дъждъ, отъ който почвата съвсѣмъ се разкаля и конетъ затъватъ. Съ очи може да се различи едно — друго само до редицата крайни височини, що заобикалятъ котловината, въ дѣното на която е разположенъ Одринъ. Между фортоветъ се забѣлѣзва крива пжтека, послана съ чакълъ и по нея тѣсно линейна желѣзница за прѣнасяне муниции; тукъ тамъ личатъ черни слѣди отъ бившия турски лагеръ. Останали сж само счупени патронни каси, счупени ножници, и щикове, шинели, разпрани дюшеци и съдрани чували съ бобъ. Нѣкои палатки, построени още сж почернѣли отъ пушакъ. Други полуразвалени, сж разпрани отъ шрапнели и вѣтъра ги развѣва и тукъ-тамъ, по нѣкой турски трупъ, който българитъ не сколасали още да заровятъ—единъ сѣкашъ сѣдналъ и търси нѣщо изгубено, другъ прострѣнъ, сѣкашъ спи, трети сѣдналъ съ наведена глава, сѣкашъ се моли; единъ подирѣтъ незнамъ какъ, до стѣдба на една палатка, сѣкашъ пази и чака неприятеля. Всички почернѣли, съ подути лица, съ откъснати отъ шрапнелитъ крака, нѣкои полуголи и въ голотата си съ отвратителенъ видъ, но прѣдъ който всѣко друго чувство изчезва прѣдъ чувството на почитание къмъ тѣзи, които сж умрѣли като побѣдени, но си изпълнили дълга и сж падали за отечеството. Всички околности на фортоветъ до 150 метра изотзадъ сж буквално разорани отъ гранати, съ трапища отъ 1 метъръ дълбочина и 5—6 метра ширина. По височинитъ земята всѣкъдъ е почернѣла и нийдъ се не вижда трѣва. Самитъ фортоветъ сж развалени.

Нападението отъ къмъ южния и югоизточния сектори, отдѣто българитъ сж проникнали, било тѣй силно, щото тамъ не останало нищо. Казематитъ сж разбити, окопитъ развалени, покрититъ патища за сношаване

между батареитѣ сѣщо разнебитени и изпълнени съ свалени топове. Отъ фортоветѣ се открива великолѣпна гледка, далечъ отъ хоризонта, отъ дѣто пристигнали българитѣ, прѣодолавяйки всички спънки и минавайки мръжата отъ бодливъ телъ за прѣвземане на щикъ окопитѣ, дѣто турцитѣ стоятъ и до сега въ положението, въ което ги е заварила смъртта; на 50 метра отъ другата страна, по прѣдната частъ на фортоветѣ личатъ тукъ-тамъ дървени кръсчета. Българитѣ побѣдители, паднали тамъ, за да отворятъ пѣтъ на другаритѣ си, спятъ и тѣ послѣдния си сънь. Едвамъ 50 метра разстояние ги дѣли отъ турцитѣ, но останалитѣ още слѣди отъ борбитѣ, що сѣ се разигравали тамъ, свидѣлствуватъ за куража, който побѣдителитѣ трѣбва да сѣ имали за завладѣването на позицитѣ.

Одринъ прави приготовления и празнува до колкото това е възможно за единъ градъ, завладянъ отъ прѣди 5 дена и въ който дѣждъ вали отъ двѣ денонощия, — за да посрѣщне новия си владѣтель.

Официалното влизане на Н. В. Царя на Българитѣ се очаква днесъ или утрѣ. Конвойа пристигна. Българскитѣ знамена ставатъ все повече и повече; много турци, гърци и арменци отиватъ въ вѣрноподаничеството си дотамъ, щото си вързватъ на рѣцѣтъ трицвѣтни платна—бѣло, зелено и червено. Фесовѣтъ все повече намаляватъ и се замѣстятъ съ всѣкакви други калпаци, сламени шапки отъ срѣдлѣтния сезонъ и кадифени съ най фантастични форми. Нѣкои, смѣтайки шапкитѣ „боливаръ“ и „панама“ за недостатъчни, сѣ си поставили кръстове на гърдитѣ за доказателство, че нѣматъ нищо общо съ побѣдения ислямъ. Пристигналиятъ отъ София и Пловдивъ стражари се стараятъ да турятъ редъ въ новалицата отъ файтони, волски кола и каруци, возящи провизии, пѣтници и прѣнасящи въ града нѣщата на прѣдалитѣ се турци. Грабителитѣ, които се възползували отъ първитѣ моменти на безредицитѣ и се промѣкнали въ изоставени кѣжши за грабежъ, или искали да си задоволятъ жаждата за отмъщение, се прѣследватъ и наказватъ строго. Тукъ—тамъ изъ затѣнениитѣ улички, се виждатъ стражари да вдигатъ кепенцитѣ на нѣкой дюкенъ, въ

който повидимому нѣма нищо подозрително — и отведнажъ се чуватъ ревъ, викъ, заплашвания, сетнѣ безогледно бѣгане на 5, 10, 15 души, които падатъ единъ върху другъ и се блѣска въ надварването, бѣгатъ като плъхове заловени въ сирене и хвърлятъ торби съ бобъ, сапуни, кутии съ вакса, пушени риби, Часовници и най-послѣ стражаритѣ докопватъ 4—5 ма отъ тѣхъ. Полицията прѣчиства града отъ лошигѣ елементи.

Плѣнницитѣ отъ редовната турска войска захванаха да се разпрачатъ изъ околноститѣ на града. Продължава се диренето на нѣкои турци, които сж се скрили въ празни къщи или у свои едновѣрци. Въ сжщото врѣме, жени и дѣца, които слѣдъ първата записия, били се разпрѣснали почти изъ цѣлия градъ, или които прѣзъ врѣме на обсадата били намѣрили подслонъ въ нѣкои жилища, отдѣто сега стопанитѣ ги пядятъ отъ страхъ прѣдъ репресалии отъ българитѣ и сѣрбитѣ—отиватъ да си тѣрсятъ огнищата или да се скриятъ дѣ да е. Постоянно се нижатъ групи отъ страхливи жени и дѣца въ многоцвѣтни юргани, мѣкнати вещи, бохчи и кутии. Жалко зрѣлище; тѣзи бѣдни хора въ всѣки чужденецъ виждатъ врагъ; постоянно поздравляватъ, извиняватъ и се обясняватъ; а въ туй врѣме кутитѣ и бохчитѣ падатъ, юрганитѣ се разгѣватъ, нещастницитѣ се хлѣзнатъ изъ калъта. Жалко зрѣлище и затуй, защото това сж майки, жени и дѣщери, незнаещи нищо за сжлбата на своитѣ и въ страхътъ си, всѣ още намиратъ куражъ да ви помолятъ да занесатъ писмо или тютюнъ на тѣхнитѣ синове или мжже. А кѣкъ би могаль човѣкъ, при най-добра воля, да намѣри тѣхнитѣ синове и мжже?

Числото на плѣнницитѣ се прѣсмѣта на около 50000. Българитѣ иматъ вече доста грижа за прѣхранването имъ и пораздѣлянето имъ. По неизвѣстни причини, Шукри паша, подиръ прѣдаването не далъ заповѣдъ да се сгруппиратъ частитѣ и да си стоятъ по мѣстата, Повечето избѣгали най-напрѣдъ въ безпорядкъ въ вътрѣшността на града, безъ обаче да сторятъ зло нѣкому или да причиняватъ смущения и се завърнали послѣ, та се сгруппирали сами, кротко, около първия свой началникъ, когото срѣщнали. Много

солдати си изпочупили пушките и ги захвърлили въ шранитѣ, отдѣто сега се вадятъ сума пушки.

* * *

Слѣдъ завземането на Одринъ, обсадната армия се разположи на кратка почивка. Тѣзи дни тя ще бже изпратена въ другитѣ мѣста на военния театръ. Благодарение на усилената артилерийска подготовка, отъ която фортоветѣ сж били силно разрушени, и на нощнитѣ атаки, шурмуването коствувало на българитѣ незначителни загуби 8000 души, отъ които по-го-лѣмата часть леко ранени. Турскитѣ загуби сж малко по-много. Вzeti сж въ плѣнъ по-вече отъ 60,000 турци. Градътъ страдалъ много малко отъ гладъ, болести нѣмало; лишения търпѣло само бѣдното население. Припаси има още за два мѣсеца, но значителна часть турцитѣ унищожили прѣди прѣдаването. Гарнизона въ послѣднѣо врѣме унищожавалъ всичко, каквото можель; подпалилъ складоветѣ, съборимъ нѣкои фортове, хвърлил въ въздуха барутнитѣ погрѣби, избилъ повече отъ сто свои артилерийски коне и изпочупилъ хиляди пушки разхвърлени по позициитѣ. Неочакваността и бързината на шурма спасила града отъ разорение отъ гарнизона.

IV.

Живота въ обсадения Одринъ.

Колкото повече населението се окоптва и успо- коява, живота захваща да тече толкозъ по-нормално. Споменитѣ отъ обсадата се уясняватъ и оформяватъ. Между тѣхъ има такива, които, по отдѣлно взети, изглеждатъ маловажни, но групирани, даватъ понятия за чувствата на населението прѣзъ 5 мѣсечната обсада. Ето нѣкои случайни спомени на безпристрастни и достовѣрни очевидци, нѣкои отъ разказитѣ, които слушахъ.

Още въ началото на военитѣ дѣйствия, подирь първитѣ несподуки, послѣдвало общо разочарование и отчаяние въ Одринѣ. Ако това е плана на фонѣ дерѣ Голцъ, казвали офицеритѣ, много хубавъ планъ; още единъ такъвъ и можемъ да си съберемъ багажитѣ за Багдадъ. Материала билъ твърдѣ дошъ; всички германски хирургически инструменти били негодни за употребление; трѣбвало да се употребяватъ бекерде-новитѣ игли отъ французкото училище на асепсиснитѣ, за зашиване на рани. Иглитѣ отъ турскитѣ болници се чупѣли. Гарнизона съвсѣмъ не билъ, както изобщо се мислѣше въ Европа, съставенъ отъ добри елементи, особено дошлитѣ отъ гюмюрджинско войници били недисциплинирани и страхливи. Восната администрация съвсѣмъ не била на висотата на положението си. Узнало се, че 70 вагона солъ и 150 вагона захаръ, които били готови въ Деде-агачъ за изпращане тукъ, въ момента на войсковото съсрѣдоточаване, били съвсѣмъ забравени. По сетнѣ се узнало, че българитѣ заловили въ Баба Ески три пломбирани вагона, натоварени съ аерплани — само затуй, защото никой не билъ искалъ да ги стовари, тъй като войницитѣ, казвали нѣкои, не сж прѣдначначени за хамалска работа, а за воюване.

Гръцкото население въ Одринѣ започнало още отначало да дѣйствува противъ турцитѣ. Послѣднитѣ искали да обѣсятъ четирма жандарми християни, които бѣлѣжели колко кола и какви товари минаватъ по моста на Марица, за да увѣдомятъ за това обсадителитѣ. Други кореспондирали съ обсадителитѣ посрѣдствомъ свѣтли знаци, други, зачислени насила въ войската, отказвали да стрѣлятъ срѣщу своитѣ братя, а стрѣляли въ въздуха. Други, евреи и мюсюмани, които не били никога упражнявани въ военото изкуство и не умѣяли да си служатъ съ оръжие, били уволнени отъ самитѣ турци.

Прѣвъ врѣме на примирието полковникъ Джемалъ бей като забѣлѣзвалъ, че войницитѣ не знаятъ да си служатъ съ прицѣлната линия, заповѣдалъ да я поставятъ на 800 метра. Голѣмото число се прицѣлвало на 600, 900, 50 и 1000 метра; полковникътъ заявилъ високо: „Ехъ бѣдни мои дѣца, струва ми се,

че никога не сте поваляли българи“. Тъзи войници били участвували въ четире сражения.

Агенциитъ за устройване на избѣгвания сж били организирани, почти явно, особено три отъ тѣхъ въ Каикъ, Илдъръмъ и Боснакъой, трали дълго, прѣди да се намѣсятъ властитѣ и да ги закриятъ. Цѣнитѣ били опрѣдѣлени. Въ Боснакъой шефъ на агенцията билъ единъ офицеръ. Улеснението за минаването на турскитѣ линии, коствувало една лира. Въ Илдъръмъ, дѣто поста се командувалъ отъ единъ простъ старшия, таксата била само една меджидия. Дѣйствиата на този чаушинъ били открити и той билъ обѣсенъ; слѣдъ като спечелилъ 500 лири.

Въ самия Одринъ, войницитѣ трѣбвало да чакатъ по двѣ денонощия: до като си получатъ хлѣба. Много офицери, признавайки качествата на Шукри-паша, който работелъ много и водѣлъ твърдѣ редовенъ животъ, упрѣквали го, че не надзирава достатъчно интенданската служба и не наблюдава лично войницитѣ. Шукри-паша билъ твърдѣ резервиранъ и не съобщавалъ никому своитѣ проекти. „Ако узная, че ризата ми научава тайнитѣ на сърцето ми, ще я изгоря“, казалъ той единъ день. А другъ пжтъ: „Града нѣма да се прѣдаде, до когато остане коматъ хлѣбъ и конска нога“. Направенъ билъ два-три пжти опитъ за бунтъ противъ него. Шукри-паша бивалъ винаги прѣдупрѣждаванъ и даже заповѣдалъ да застрѣлятъ трима офицери, привърженици на идеята за прѣдаването на града.

Пуснатигъ отъ български аероплани манифести, произвели силно впечатление. Сжщо и рѣчта на г. Поанкаре, прѣзъ декемврий. Младотурцитѣ били едновременно отчаяни и разярни; нѣкои казвали, че на тази рѣчь щѣли да отговарятъ слѣдъ войната съ повдигане възстание въ Алжирия; други—че ако нѣмало тука французски лѣчебници, щѣли тутакси да отговорятъ:

Най-уморително за гарнизона било примирието. Подъ прѣдлогъ, че прѣзъ туй врѣме войницитѣ нѣмали толкова тежка работа, тайнътъ имъ билъ намаленъ; а прѣзъ туй врѣме, българскитѣ влакове натоварени съ провизии за Чатаджа, минавали покрай

гарата и гладнитѣ турски солдати ги гледали. Мнозина запазили за това такъвъ споменъ и такова озлобеніе, че по-късно, когато се разболѣли, искали въ трѣскавото си бѣлнуване да скачатъ отъ леглата въ французката лѣчебница, за да спратъ българския тренъ. Българскитѣ войници, които придружавали влаковетѣ отправяли понѣкога къмъ обсаденитѣ цивилини и воени, които ходѣли да ги гледатъ, шегі, отъ които турцитѣ се чувствували оскърбени. Станало било шеговитѣ обичай да се канятъ на обѣдъ на гарата отъ миризмата на българската сланина. На 19 Декемврий минали 1600 вагона. Прѣзъ врѣме на примирнето минавали по 7 влака на день. Туй непрѣстанно и бавно минаване на трепове, които вървѣли съ бързината на пѣшеходецъ, именно най-много деморализирало войската и населението въ обсадения градъ. Покрай това, изъ града се разказвали и нѣкой смѣшни приключения съ тогозъ-оногозъ.

Напримѣръ, единъ арменецъ, който криелъ припаси у дома си, заплашенъ отъ обискъ, заповѣдалъ на слугата си да хвърли въ гирания 2 чували съ картофи. Слугата, по погрѣшка, вмѣсто картофи хвърлилъ два чувала соль. Дохождатъ сейменитѣ, намиратъ картофитѣ и ги взематъ. Арменецъ отчаятъ. Слѣдъ като си отиватъ стражаритѣ, той иска обяснения отъ слугата и послѣдниятъ му казалъ, че хвърлилъ два чувала въ гирания. Ала, ново отчаяние и новъ гнѣвъ: оказало се, че въ гирания било хвърлено 2 чувала соль. Гнѣвни викове и плачъ. Отведнажъ, обаче, арменецъ се успокоява, тича до гирания, изважда една кофа вода, сръбва малко, направя една гримаса и тутакси се утѣшава; събира всички слѣдове отъ кжщи, напълня ги съ солена вода и продава на съседитѣ. Тѣй като солта била вече редкостъ въ града, той си продавалъ солената вода по три гроша оката.

Между войницитѣ безъ малко щѣло да избухне бунтъ, защото не имъ давали тютюнъ, макаръ че имало, но не билъ нарѣзанъ. Тогава режията, която имала само четире машини тютюно-рѣзачки, обявила, че плаща по 30 гроша дневно и дала и други облаги на контрабандиститѣ, които дойдатъ съ своитѣ ножове да работятъ за нейна смѣтка. Три часа подиръ

издаването на туй обявление, чиновниците отъ режима се слисали, като видѣли 80 машини, донесени отъ стеклитѣ се отъ всички краища на града контрабандисти които се надварвали да ѝ ги прѣдлагатъ.

Но най-интересенъ е разказа на двама евреи, които зачислени насила въ войскитѣ и слѣдъ като плакали много при раздѣлата съ сѣмействата си, полека-лека се установили и най сетнѣ не можали да си избератъ пушка, като казвали, че всички, които имъ давали не били добри, съ тѣхъ било вече гърмяно; „ние искаме добри пушки, съвсѣмъ нови, за да бждемъ сигурни срѣщу тѣзи кучета — българитѣ“. Обсипани били съ комплементи. Извадени били отъ единъ сандѣкъ двѣ нови, лъскави пушки за тѣзи „газии“ и „аслани“ (храбреци и лъвовѣ). Тръгва войската въ бой. Двамата „храбри“ евреи, при единъ згоденъ моментъ, се втурватъ срѣщу българитѣ, хвърлятъ се въ краката имъ и викатъ: „Ето, ето, господа, нашитѣ пушки сж съвсѣмъ нови! Ние не сме искали да стрѣляме ни единъ крушумъ срѣщу братята българи, нашитѣ храбри освободители. Ето, видете, ако „не е истина, убийте ни“. Това бѣ узнато отъ единъ български офицеръ, прѣзъ врѣме на примирието.

U.

Кога се е снабдилъ Одринъ съ храна.

Прѣвземането на Одринъ на 13 Мартъ слѣдъ тримѣсечна обсада ни кара да вникнемъ въ реалността, която ни освѣтлява за миналото твърдѣ много. Понеже успѣхътъ се постигна тѣй лесно, пита се, защо не е била веднага извършена една операция, съ която да се тури крий нъ военитѣ дѣйствия? Ахъ, винаги сжия отговоръ: „не знаяхме“. Трѣбваше, обаче да знаятъ.

Ясно е сега, че ако слѣдъ свършването на мобилизацията, българитѣ бѣха обсадили Одринъ и да започнатъ военитѣ си дѣйствия, тѣ щѣха да го намѣрятъ съвсѣмъ лишенъ отъ хранителни припаси. По причини, които не мога сега да изброя, българитѣ дадоха почивка на своя неприятель, макаръ че войната бѣше неизбежна и сигурна.

Въ туй врѣме началника на щаба на одринския гарнизонъ Туатъ бей, като се срѣцналъ съ единъ французинъ му казалъ:

„Ние сме много доволни. Българитѣ ни даватъ нѣколко дни почивка. Ние се възползувахме отъ това и внесохме хринителни припаси въ крѣпостъта. Иначе, по какъвъ начинъ можахме да получимъ телеграма отъ Цариградъ съ заповѣдъ да натрупаме за два мѣсеца храна въ Одринъ?“

Той направилъ обиколка изъ околнитѣ съсѣдни села и открилъ много нѣщо. Той реквизиравъ съ хиляди кола. Натоварилъ ги е съ жито, взелъ даже приготвеното за посѣвитъ жито. Българитѣ изгубиха най-удобния моментъ. Ако тѣ го бѣха обсадили десетъ дена по-рано, то той щѣше да се прѣдаде въ разстояние на двѣ три седмици по липса на храна.

Прѣзъ първия периодъ на войната, главния командующъ българскитѣ войски мислѣше, че единъ пристѣплъ срѣщу Одринъ ще бже смѣла работа и даже да успѣеше ще костува грамадни загуби. За поблагоразумно намѣрилъ да чака, щото градътъ да се прѣдаде отъ гладъ. Европейскитѣ вѣстници тѣй много прѣувѣличаваха силата на одринскитѣ укрѣпления, тѣй упорито твърдѣха за непрѣвзимаемостъта имъ, щото най-послѣ и българитѣ повѣрваха въ това. До послѣдния моментъ тѣ не се рѣшаваха да прѣдприематъ шурмуване на крѣпостъта и никога може би не щѣха да се рѣшатъ, ако не бѣше самодовѣрието на младотурцитѣ, които наврѣдъ тржбѣха за побѣди.

Днесъ всички въ армията твърдятъ, че ако се знаеше дѣйствително стойността на одринскитѣ укрѣпления, атаката щѣше да излѣзе успѣшна много по-отдавна.

При все това, нека не се самооболцаваме. За да

може да се застави единъ отъ фортоветъ на отбраната да замълчи, безъ което българската пѣхота не можеше да се доближи на разстояние за атака, нужни бѣха много по сложени комбинации, отколкото нѣкои си мислятъ.

Както ми съобщи ген. Ивановъ, трѣбвало най-напрѣдъ да се узнае коя точка отъ фортоветъ е най-слабата и да усилятъ на тази точка (Айвасъ-табия) огъня като поставятъ една операциябатарея. Вънъ отъ туй, трѣбвало да се натрупатъ на това мѣсто голѣмо количество гранати, което е много трудно, защото едно нѣма пѣтица и друго земята е развалена отъ лошото врѣме и е покрита съ дебелъ снѣгъ.

За да се попрѣчи на защитата трѣбвало е да се съсредоточатъ топоветъ прѣдъ застрашената точка, тъй че атаката да изглежда обща и силна прѣдъ всичкитъ други сектори. Обсадениятъ е трѣбвало да бждатъ задържани по всичкитъ други позиции. Трѣбвало е, слѣдователно, щото значителни артилерийски и пѣхотни сили да дѣйствуватъ едновременно въ тая демонстрация по всичкитъ други точки на кръга.

Наистина, прѣвземането на Одринъ тъй обмислено и изпълнено е изключително български триумфъ, но трѣбва и справедливо е да се признае, че сърбитъ ги подкрѣпили и подпомогнали много храбро, каго поставили въ позиция въ заетия отъ тѣхъ секторъ 38 обсадни и 60 полски орджия. Това обстоятелство именно позволи на генер. Ивановъ да съсредоточи прѣдъ Айвасъ-табия страшнитъ си батареи, които бѣха осемдесетъ обсадни орджия и които лесно щѣха да се разправятъ съ стария фортъ направенъ отъ тухли, безъ бетонирани зидарии и безъ трапища. Ако всичко това се знаеше по-рано, войната щѣше да бжде свършена много по-отдавна.

Най-мжчното въ войната е знаянето — това е истина. Шукри-паша отъ своя страна нищо не е узналъ. И ние можемъ да се попитаме, дали историята ще потвърди титлата „Елъ-Гази“, или побѣдителъ, която му се даде прѣждеврѣмено отъ Цариградъ.

Шукри-паша съ шестдесетъ хилядната си армия нищо не е узналъ, нито пъкъ е нѣщо извършилъ. Още

въ началото на войната, когато останалата частъ отъ турската армия се бѣше впуснала въ смѣла и прѣжде-врѣмена офенсива, Шукри-паша можеше и трѣбваше да вземе участие въ това движение. Той можеше да помогне много на корпуситѣ, които маневрираха въ надвечерието на заповѣдта за излазъ, той трѣгва къмъ сѣверъ вмѣсто да върви къмъ изтокъ сѣща се при Кайка, прѣща се веднага въ крѣпостта и не излиза вече. Прѣзъ голѣмото сражение при Люле-Бургазъ, ако Шукри-паша трѣгнѣше рѣшително къмъ изтокъ, той можеше да нападне флангово втората българска армия, която настѣпваше, да я задържи и по този начинъ да застави третата армия да се сражава сама противъ всичкитѣ сили на Махмудъ Мухтаръ паша. Може бѣ, изходътъ на войната щѣше да бѣде измѣненъ. Но, Шукри-паша остана инергентъ. Може би на тия обвинения Шукри-паша ще се оправдае съ липса на транспортни сръдства и хранителни продукти, деморализацията въ армията и др. още. Това положение ми напомня едно размишление, което ми отпави въ Анджурия единъ полковникъ, испански воененъ аташе. Това размишление е много-дълбоко:

— Господине, ми каза той, когато върви злѣ въ войната, всичко върви злѣ.

Всичко бѣ лошо за турцитѣ. Тѣ сж съвършено съкрушени. Българитѣ сж свободни вече да съсрѣдочагъ всичкитѣ си армии въ една точка и обогатени съ грамадно число голѣми оржания взети въ Одринъ държатъ дословно Цариградъ въ рѣцѣтъ си. Слѣбата му е рѣшена. На турцитѣ не остава нищо друго, освѣнъ да се покорятъ, или да изчезнатъ.

Днесъ, ние сме прѣдъ джамията Султанъ-Селимъ ще бждемъ ли слѣдъ нѣколко дни прѣдъ „св. София“?

Всички тия храбри войници отъ 23 полкъ, всички тия войници, които сега сж на почивка и се чудятъ на побѣдата си и се гордѣятъ съ открито чело за прѣвземането на непрѣвзимаемия Одринъ, сжщитѣ войници ще ги видимъ ли пакъ да слѣдятъ съ зорко око качването на оня отъ другаритѣ си които ще постави отново кръста на върха на окървавената прѣди 400 години отъ Мохамедъ II християнска катедрала?

Часътъ е тържественъ. Ако младотурцитѣ постоянно да упорствуватъ, чатаджанскитѣ линии ще бждатъ разбити за кратко врѣме отъ дъждъ прапнели и цѣлата турска армия ще се намѣри на азиатския брѣгъ.

За лишенъ пѣтъ трѣбва или да се подчинятъ, или да изчезнатъ.

VI.

Плѣняването на Шукри-паша.

Ужасно трагиченъ моментъ бѣше при съмване на 13 Мартъ, когато одринскитѣ жители узнаха, че въ града сж нахлули хиляди войници, бѣгащи отъ източнитѣ фортове. Шумъ на бързо крачене и глъчка се чуваха изъ улицитѣ. Повечето отъ бѣгълцитѣ бѣха захвърлили оръжието си и бѣха изпълнени съ страхъ, изгладнѣли и готови да строшатъ и ограбятъ магазинитѣ. Европейцитѣ въ Одринъ разбраха, че бомбардировката на фортоветѣ този пѣтъ бѣше много-силна и мнозина мислѣха че ще настанатъ рѣшителни събития. Но никой отъ тѣхъ не мислѣше, че работата ще вземе такава бърза развръзка, и зацарува голѣмъ страхъ. Единъ очевидецъ, приятель на Шукри-паша, го срѣщналъ прѣдъ конака въ 8 часа сутринята. Той билъ блѣденъ като восъкъ и просълзенъ казалъ на френски слѣднитѣ думи:

„Всичко е свършно. Съ подобни войници не е възможно да се биемъ“.

Тогава именно Шукри-паша заповѣда да издигнатъ бѣло знаме надъ караулната кула, а той съ всичкия си главенъ щабъ отиде въ одринския фортъ, за да чака побѣдоноснитѣ войски. Съ него бѣше и полковника Азисъ-бей, единъ отъ най-отличнитѣ и прочути офицери, който е служилъ въ руската императорска гвардия и който е билъ воененъ аташе въ Лондонъ. Първиятъ български офицеръ, който влѣзе въ разго-

воръ съ Шукри паша бѣше полковникъ Мархоловъ, който прѣдвождаше единъ гвардейски ескадронъ. Той му поиска сабята.

— Не нося сабя, отговори Шукри-паша, слѣдователно не мога да ви дамъ нищо подобно.

На другия день, обаче, Шукри-паша рѣши да прѣдаде сабята си на царь Фердинандъ. Царьтъ веднага му я повѣрна.

На глада, който търпѣха прѣзъ послѣднитѣ дни на обсадата турскитѣ групи, трѣбва ли да се отдаде голѣмо значение? Дѣйствително, тѣ бѣха останали безъ хлѣбъ и че хлѣбътъ е главната храна на турцитѣ; но ние имаме случаи въ миналото, което не е много далечно, когато, много повече търпѣли лишения турци да продължаватъ да се биятъ съ героическо остървление. Истината е, че отъ началото на войната, турцитѣ се биятъ безъ убѣждение, безъ вѣра, и съ прѣдчувствие за пълния разгромъ на империята. Тѣ се чувствуватъ, че сж обвити въ една подядена, гнила система, която можеше само да скърца и тѣхната армия бѣше голѣмо бездушно тѣло. Извѣстното за поражението на другитѣ турски корпуси и станалитѣ трагични събития въ Цариградъ бѣха довѣршили деморализацията на Одринския гарнизонъ и той трѣбваше да се разсипи при първото сблъскване. Паниката при Маслакъ прѣзъ нощта на 11 и 12 и бѣгството на защитниците на източнитѣ фортове прѣзъ нощта на 12 и 13 сж само повторения на паническитѣ бѣгства при Петра и Селиолу въ началото на войната.

Хиляди турски бѣгълци се бѣха изпокрили въ частнитѣ български кѣщи на Одринъ. Повечето отъ тѣхъ се бѣха облѣкли въ цивилни дрѣхи и тѣзи бѣдни и простодушни хора мислѣха по този начинъ да се отърватъ отъ поробването си. Но българитѣ скоро разбраха, че имъ липсватъ много плѣнници. Отъ прозорцитѣ на нѣколко кѣщи стрѣляха срѣщу маршируващитѣ групи. Трѣбваше да се създаде колкото се може по-скоро едно положение, защото инакъ бѣше опасно. Ето защо генералъ Вазовъ обяви, че всички, които не сж прѣдадатъ до 6 часа вечерята на българскитѣ власти, ще бждатъ застрѣляни, щомъ ги заловятъ.

Тази прокламация има магически ефектъ и ние присъгствувахме на едно зрѣлище, което щѣше да бже комично, ако не бѣше жалко. Цѣли тѣли турски войници, наполовинъ съ воено облѣкло, излизаха отъ всякиятъ улички и бѣрзаха на опрѣдѣленото за явяване мѣсто. Подобни сцени не възбуждатъ смѣхъ, тѣ ни каратъ да потрѣперваме. Ахъ, колко е грозно да гледашъ отломъцитъ на една побѣдена армия!

Колко врѣме вече българитъ сж въ Одринъ? Само нѣколко часа. И при все това, човѣкъ би помислилъ, че тѣ се намиратъ тукъ като у дома си. Азъ намѣрихъ тукъ много жандарми, които заематъ улицитъ и на всѣкъждѣ установяватъ воена полиция. Изъ голѣмитъ улици има постоянно шумъ отъ конници, обози, кола, полски батареи, обсадни тежки орждия, влачени отъ биволи, тѣла хора, коне, талиги, топове, много муниции, хранителни продукти се прѣвозватъ все по една посока, къмъ „И стамбулъ-йолу“. т. е. къмъ цариградското шосе. Една военна музика се задава, съ изпокривени и изпрашени инструменти. Тази музика е отъ полесражението. Слѣдъ нея върви единъ полкъ, храбъръ, мръсенъ, но величественъ. Разреденитъ войници сж съ дълги бради. Знаменосецътъ не носи гордото трицвѣтно българско знаме; не, той носи едно голѣмо турско знаме отнето отъ неприятеля. И тѣй героическия полкъ минава прѣзъ голѣмия мохамедански градъ. Войниците иматъ сухи лица; дрехитъ имъ сж на парцали, но при все туй, тѣ сж страшни на гледъ. Половината отъ тѣхъ изглежда, че сж запасни. Много отъ тѣхъ сж съ вързани глави и съ изранени лица. Въпрѣки това, че войниците сж прѣуморени, всички се мжчатъ да вървятъ по тактъ минавайки прѣзъ града. Да, достатъчно е да гледа човѣкъ този полкъ отъ възрастни войници, за да разбере, че той не е още много уморенъ и че може още да се бие за изтрѣблението на наслѣдствения си врагъ. Да се пази ходния тактъ при единъ смотръ, не е голѣмо нѣщо; но да се пази такта слѣдъ сражаване на бойното поле това е удивително. И това е което, именно, обяснява за сѣтенъ пжтъ, защо българитъ сж побѣдили.

И турското население, апатично гледаше на тия

епически кортежи. Примирило се съ неизбежното, то обясняваше всичко, като мърмореше: „Така било писано!“.

Нека сега да начертасмъ справедливо точната история, на това страшно бомбардиране на крѣпостта, за което европейския печатъ се тъй-много възбуди. Европейцитѣ въ Одринъ заявяватъ, че до 7 Ноемврий тѣ живѣли много спокойно и знаели за войната само по гласътъ на топа който гърмѣлъ около прѣднитѣ позиции на укрѣпения лагеръ. Но на 7 Ноемврий почнало първото бомбардиране, което продължавало тринадесетъ дни и отъ подането на нѣколко ядра населението се много изплашило. Една граната се прѣснала въ спалнята на загребскитѣ католически сестри, но за щастие прѣди лѣгането на ученичкитѣ.

Примирието стана на 21 Ноемврий и одринското население въ продължение на два мѣсеца очакваше скорошенъ миръ. Но примирието бѣше денонсирана, военитѣ дѣйствия започнаха отново съ още по-голяма сила и на 21 януарий въ 8½ часа вечеряга бомбардирането започна отново. Слѣдъ като бѣше ударена кѣщата на загребскитѣ сестри, тѣзи които бѣха потърсили до тогава прибѣжище тамъ, отидоха въ френското училище на възкресителнитѣ потери, което е най-солидното здание въ цѣлия градъ. Тукъ намѣриха прибѣжище около 700 европейци прѣзъ най-критичнитѣ периоди на войната.

Въ това врѣме именно се породѣ въпроса за запазване безопасността на европейското население. Както е извѣстно турцитѣ отказаха на европейцитѣ да излѣзътъ изъ града. Отъ друга страна българитѣ не признаха съществуването на неутрална зона. И работата си остана така. Но отъ тогава насамъ бомбардирането на града значително бѣше отслабнало.

Изчислява се, че само триста кѣщи сж били докоснати и само 30 души убити и 150 граждани ранени. Отъ всичкитѣ консулства само английското остана непожтнато, а най-много пострада руското консулство, въ което паднаха двѣ гранати. Единъ шрапнелъ се прѣсна прѣдъ вратата на французкото консулство, и другъ единъ падна въ една отъ стаятъ на консул-

ството, но за щастие не е имало хора. Чудно е, но българските здания въ Одринъ много сж пострадали. Повръждана е българската черква въ Кайка! въ търговското агенство една капризна граната е отишла на тавана и повръдила българския гербъ, който е билъ занесенъ тамъ още въ началото на войната, едно минаре на Султанъ Селимъ е било надупчено, пострадалъ е сжщо и турския кварталъ въ Кайка.

Пострадало ли е населението отъ глада? Безсъмнено. Голѣми страдания сж прѣтърпѣли най-бѣднитѣ класи, но това се обяснява отъ една страна съ разнитѣ прѣдрасждѣци на източнитѣ народи, които се отвръщаватъ неимовѣрно отъ месото на извѣстни животни; отъ друга страна съ нехайството на турската администрация; отъ трета страна—съ фатализма, отъ който е заразенъ цѣлия мюсюлмански народъ. Ако разсжждаваме малко по-европейски, какъ може да допуснемъ, че една частъ отъ населението е гладувало, когато е имало хиляди волове овни коне, кокошки и кучета? Що се отнася до голѣмата частъ умрели и частно до европейцитѣ, тѣ си набавили на врѣме разни провизии и никакъ не сж гладували, но при всѣ туй тѣ сж трпели, пакъ много лишения и стракове. Тѣй напр. единъ абонатъ на в. „Журналъ“ г. Едуаръ Депре, французки архитектъ и бившъ войникъ въ Тонкинъ имаше още за цѣлъ мѣсецъ провизии. Прочие, всѣки можеше да си набави извѣстни храни срѣщу скжпо и прѣскжпо заплащане.

Единъ отъ събѣседниците ми разправяше, че тъкмо прѣдъ падането на крѣпостъта си купилъ единъ чувалъ брашно за 250 лева.

Въобще, пакъ повтарямъ, че града изглежда спокоенъ и нормаленъ и би изненадалъ всѣкого, който би дошълъ да напише нѣкоя сензационна страница върху одринскитѣ ужасии. Здравословното състояние въ Одринъ е много добро. Азъ не чухъ да се говори, даже, за най малка епидемия: въ жителитѣ на града и въ турскитѣ плѣнници не се забѣлѣзватъ признаци на скръбъ и униние. Дѣ сж мършавитѣ стари, майкитѣ съ прѣсушени гърди, дѣцата въ скелети, опърпанитѣ просѣци? Нищо подобно не видѣхъ. Нѣ-

кои любезни французи започватъ да ми разказватъ теглилата си; всички сж едри и тлъсти и иматъ свѣжо лице. Тогава, когато азъ съмъ потъналъ въ прехове и ризата ми прилича на кафе съ млѣко, дрехитѣ на европейцитѣ сж чисти и бѣли. Съ тази констатация азъ свършвамъ главата за ужаситѣ на обсадата.

III.

Одринскитѣ укрѣпления слѣдъ тѣхното падане.

Една невъобразима бъркотия отъ хора, животни, солдати, селени, българи, сърби, турци, арменци, гърци, евреи, хаосъ отъ хора, които нѣматъ ни националностъ, ни опрѣдѣленъ езикъ; каруци, коне, волове, магарета, мулета, — всичко това е наводнило улицитѣ на града, влива се въ двороветѣ, задржста мегданитѣ, блѣска въ вратитѣ на кѣшитѣ и прѣчи на люкенитѣ да се отворятъ. И безумие би било човѣкъ да се втурне въ този хаосъ.

Никой нищо не знае за никого. Турската администрация вече не съществува, а българската още не бѣше учрѣдена. Мнозина отъ хората, които срѣщемъ не сж тукашни. Обсаденитѣ сж смаени и молятъ да имъ се остави врѣме, за да се посвѣзематъ и да ги не отрупвамъ съ въпроси.

Едвамъ днесъ си додохъ отчетъ за живота на града прѣвъ врѣме на обсадата, като посѣтихъ съ нашия консулъ, г. Кине, великолѣпното заведение на отцитѣ въкресителитѣ. Въ подземнитѣ стаи, входове и зимници на това заведение бѣха намѣрили прибѣжищъ по вече отъ 700 души; консулитѣ бѣха прѣнесли тамъ своитѣ архиви; всѣки поржчвалъ да му занасятъ тамъ яденето. Като виждали да иде слугата, всѣки си казвалъ; „Кѣщата ми е здрава и читава и се нареждали весело да се играятъ нескончаеми пар-

тиди на бридусъ и покеръ които имъ били развлѣчение и замѣстляли работитѣ, вѣстниците и писмата. Този калугерски животъ по скоро е далъ поводи за жеждби, отколкото да е прѣдизвикалъ религиозно посвѣтвания.

Освѣтъ бѣднитѣ хора и турскитѣ голтаци, на които постоянното гладуване бѣше ги приспособило къмъ гладуване въ една обсадена крѣпость, стомаситѣ не сж много пострадали. Мухлясьлъ хлѣбъ съ сламки и пѣськъ не се е ялъ отъ никой почтенъ одринчанинъ. Между града и фортоветѣ се разтилатъ хубави пасбища, дѣто сж могли да пасатъ многобройни стада. Кокошки и яйца не сж липсвали. Патицитѣ продължавали да правятъ воднитѣ си бани, въпрѣки обуситѣ. Хубавитѣ източни гълъби изклали по всички покриви.

Слѣдъ събарянето на нѣколко къщи отъ гранатитѣ слѣдъ убиването по улицитѣ отъ тѣхъ на повече отъ стотина души, хубавата джамия Султанъ-Селимъ съ четиритѣ си величествени минарета се е запазила. Гранатитѣ сж разрушили сжщо въ главната улица къщата на единъ тежкъ търговецъ и значително сж поврѣдили българската черква. Слѣдъ всичко това, какъ можемъ да ги обвиняваме въ несправедливостъ?

Страхътъ отъ свирѣнето на гранатитѣ е останалъ въ ушитѣ на мнозина одринчани. Този страхъ се смѣсва съ радостта, която може да имъ причини възтържествуването на кръста надъ полумѣсеца и надѣждитѣ за прогресъ, които идатъ отпослѣ. За лицата, отъ разнитѣ националности, които заематъ въ града почетно мѣсто, да видятъ изведнажъ този градъ падналъ въ рѣцѣтъ на селски войници, които не познаватъ, които заприщватъ улицитѣ и говорятъ непознатъ за тѣхъ езикъ — това е, безсѣмийно доста чувствителна, смъртна обида за тѣхъ.

Градоначалника Шоповъ ми каза;

— Ние имаме вече нѣколко търкания.

Фактъ е, че поведението на българскитѣ войници е поучително. Никакво перчение къмъ никого, ни съдуми, ни съ държане, никакви солдашки закачки.

Почти с мъчно да се различатъ побѣдителитѣ отъ побѣденитѣ. Пожаритѣ, които турцитѣ запалиха сж причинили твърдѣ малки загуби.

Всички мислятъ, че бързотията, съ която българитѣ нахлуха въ града отстрани кланетата. Бѣше издадено веднага заповѣдь, щото никой да не си позволява да причини нѣкакво насилие, кражба или грабежъ.

Грѣшки и приключения с имало твърдѣ малко. Нѣколко турски офицери сж стрѣляли отъ една къща върху българската жандармерия. Имало с и извѣстни дребни изтѣпления отъ страна на нѣкои българи. Но на всичко това се е турило скоро край.

* * *

Минаха се шестъ дни, откато българитѣ извършиха единъ подвигъ, който нѣма подобенъ отъ сръднитѣ вѣкове. Да прѣвзематъ една крѣпость чрѣзъ пристѣпъ. Колкото и да желаяхъ да посѣтя града, азъ трѣбваше прѣдварително да видя полето на убийства и слава. Азъ поискахъ позволение отъ генералъ Ивановъ. Генералътъ благоволи да ми обясни плана и подробноститѣ на изпълнението. Той с управлявалъ армията си прѣзъ тия сутрешни часове отъ 10 километра на сѣвероизтокъ отъ турската фортова линия.

— Падането на Одринъ бѣше необходимо, ми каза той. Атаката продължава единъ день и двѣ нощи отъ понеделникъ 11 мартъ до сръда 6 часа сутринята.

Азъ отворихъ операциятѣ съ една измама. Азъ накарахъ неприятеля да си помисли, че ще го атакувамъ отъ югъ. Въ сжщностъ, азъ бѣхъ концентриралъ войскитѣ и топоветѣ си на източната страна. Тамъ топоветѣ стояха въ продължение на два мѣсеца нѣми. Това мълчание бѣше станало обезпокоително за моитѣ войници. Ние можахме прѣди три мѣсеца да атакуваме крѣпостта, ако нѣкакви дипломатически комбинации не ни попрѣчиха.

Най-послѣ азъ получихъ заповѣдта, която винаги очаквахъ. Ние почнахме деня съ една обща канонада. Чакъ къмъ сръдъ нощъ понеделникъ, азъ заповѣдахъ на моитѣ 100,000 души да настѣпятъ. Повечето отъ тѣхъ бѣха хора отъ 35 до 50 години.

Тъ най-напрѣдъ прѣвзеха прѣднитѣ източни позиции, дѣто ние отправихме максимума на нашитѣ усилия. Ние прѣвзехме всичкитѣ редути, една укрѣпена група, 21 топъ и 2000 пѣхнници.

На разсѣмване, въ вторникъ, азъ спрѣхъ настѣпленieto безъ да прѣкъсна артилерийския огънь. Моитѣ хора имаха желание да настѣпватъ даже денемъ. Азъ се колебахъ дали да позволя това. Най-послѣ азъ рѣшихъ да чакамъ нощъта.

Сигнальтъ на атаката върху фортоветѣ бѣше слѣдния; когато изгрѣе мѣсеца, усиления огънь на артилерията ще спрѣ веднага. Туй мълчание ще продължава 10 минути. Тогава ще почне атаката. Когато пѣхотата стигне до прѣчкитѣ отъ бодливъ тель, които се намиратъ на 104 метра прѣдъ фортоветѣ, нашитѣ хора ще издигнатъ особени знаци по цѣлата линия, за да накарать българската артилерия да спрѣ огъня си, което ще позволи на пѣхотата да довърши атаката на ножъ.

Нѣщата станаха тѣй, както бѣше заповѣдано. Азъ ви съвѣтвамъ да посетите фортоветѣ. Ще ви дамъ единъ офицеръ който да ви дава обяснение.

Офицерътъ, който генерала ми даде за водачъ бѣше командира Недѣлчевъ. Нашата малка група напусна града откъмъ изтокъ и Тунджа остана на лѣво отъ насъ. Първия фортъ, който ние срѣсахме е Кайлъжа.

Двѣ крупови батареи сж го пазили. Отъ неговия върхъ се отваря широкъ хоризонтъ.

Когато се е сключило примирието, българитѣ се били приближили на 3 километра до фортоветѣ.

Азъ наблюдавахъ окопитѣ, сега вече обрасли съ трѣва, дѣто въ продължение на мѣсеци всрѣдъ студъ и снѣгъ и подъ крушуми, добрѣ защитени противъ турскитѣ топове, българитѣ сж бѣли, мръзнали и сж дѣбнали съ едно велико търпѣние тѣй близо до неприятеля и до неговия убийственъ огънь. Тѣ иж били снабдени съ храна прѣзъ ношитѣ.

Азъ послѣдователно посѣтихъ фортоветѣ: Кайлъкъ, Ташъ и Табакъ, но нѣма съмнѣние „Айвазъ

баба“ прѣдставя най-ужасно гледище. Яматѣ, изкопани отъ гранатитѣ бѣха дълбоки 2 метра и имаха диаметръ 3—4 и даже 5 метра.

Нашитѣ коне се спрѣха прѣдъ единъ купъ парцали. Това бѣха остатаци човѣшки, които бѣха избѣгнали лопатата на гробаря. Ето единъ турчинъ близо до единъ топъ, на който той е обслужвалъ. Тамъ бѣше само неговата глава, тѣлото му и краката му сж далечъ нѣкъдѣ. Наблизо въ едине трапъ бѣха заровени 200 трупа. Пѣсѣка е попилъ толкова много кръвъ, че е станалъ червенъ.

Турцитѣ сж били твърдѣ срѣчни землекопи. Тѣ бѣха изкопали въ склоноветѣ на хълма невидими ями, отдѣто тѣ можеха да стрѣлятъ върху обсаждающитѣ. На 50 метра отъ фортоветѣ непрѣкъснато имаше бодливъ тель, намотенъ на желѣзни колове. Тѣзи ужасни отбранителни срѣдства бѣха широки нѣколко метра.

Тамъ, именно, българитѣ сж мрѣли масово. Пионеритѣ, които напрѣдваха съ ножици знаяха, че пушкитѣ, които стрѣлятъ върху тѣхъ отъ 50 метра не ще имъ позволятъ да изрѣжатъ прѣди да паднатъ нѣколко жици. Но тѣ напрѣдваха неустрашно. И сега, тукъ се издигатъ прѣсни гробове, между които ние минаваме.

На форта „Кавакъ“ тази хекатомба бѣше по-малка. Славния артилеристъ, който ни придружаваше, командира Недѣлчевъ казалъ на своитѣ хора!

— Оставете ме да направя съ моитѣ топове единъ редъ отъ окопи, отдѣто вие ще можете, подъ бодливия тель да се противопоставитѣ на неприятеля.

И той сторилъ това, което казалъ.

Ние бързае да се върнемъ, защото мръкваше. Изведнажъ. единъ старъ човѣкъ бѣще почналъ да жестикулира къмъ насъ. Това бѣше единъ селянинъ, който е дошелъ въ Одринъ, за да узнае какво е станало съ синъ му. Ние го попитаме;

— Е добръ, намери ли го?

Той отговори:

— Той е живъ, но азъ неможахъ да го видя. Той заминалъ за къмъ Цариградъ.

VIII.

Ужасната бомбардировка.

Около величествената джамия на Султанъ Селимъ весело гуптятъ побѣдоноснитѣ сърдца на българскитѣ войници. Въ дълбокиѣ прахове на града бавно пристпятъ хиляди плѣнници. Капналъ отъ умора, азъ започвамъ да пиша, и чувствувамъ, че вълненията ми се усилватъ все повече и повече отъ голѣми и невъобразими изненади. Прѣди да опиша това, което узнахъ и което видѣхъ, азъ трѣбва да квалифицирамъ мислитѣ си, да контролирамъ чувствата си и прѣди всичко да се наспя.

О, да! Да заспя и за нѣколко часа да не слушамъ нито скърцането на колата, нито фучението на топоветѣ, които като минаватъ съ голѣмъ шумъ прѣзъ улицитѣ на прѣвзетия градъ, отиватъ за Чаталджа.

Трѣбва да не гледамъ тази страшна картина, която прѣдставляватъ окопитѣ и форта Айвазъ-Табия, които посѣтихъ вчера и дѣто трѣбваше да прѣскачамъ прѣзъ хиляди трупове, потънали въ кървави локви.

Но понеже, азъ съмъ първия отъ чуждестраннитѣ кореспонденти, който е влѣзалъ въ крѣпостъта, затова доколкото ми стигатъ силитѣ трѣбва да побързамъ да редактирамъ тази телеграма, безъ да зная дали ще мога да ви я изпратя. Знае се, че слѣдъ възстановяването на телеграфнитѣ сношения на Одринъ съ всички краища на свѣта, за извѣстно врѣме, всички линии ще бждатъ въ услуга на армията. Тѣй че не е право да се разчита на добрата услуга на военитѣ.

Най-напрѣдъ искамъ бихъ да зная какво знаете отъ станалитѣ събития напоследѣкъ. Вѣрвамъ, че официалнитѣ телеграми сж ви съобщили само резул-

тата отъ ужасната атака, но увѣренъ съмъ, че вие нищо не знаете за сгромолясването на крѣпостъта въ разстояние на 48 часа, слѣдъ цѣли петъ мѣсечни упорствания отъ страна на обсаденитъ.

Какъ? Азъ не ще се стѣрпя и ще ви го кажа още сега. Одринскитѣ фортове, бетонирани и съ дебели стѣни съществуватъ само въ въображението на тѣзи, които ни ги бѣха тѣй усърдно описали. Най-страшниятъ, непрѣвзимаемъ и неразрушимъ фортъ Айвазъ-Баба-Табия, ключа на отбраната въ Одринъ, е билъ въ сжщностъ единъ фортъ отъ тухли. Видѣхъ го съ очитѣ си.

Шукри-паша прѣзъ всичкото врѣме на обсадата е разполагалъ съ много повече тежка артилерия, отколкото противникитѣ. Освѣнъ това, Шукри-паша умѣеше да запази до нѣкъдѣ надмощието на турската артилерия—дѣто нападаха съюзникитѣ, чрѣзъ бързо размѣстване въ вжтрѣшността нѣкои отъ най-добритѣ орждия.

Българскитѣ генерали намѣриха за нужно да откриятъ огънь отъ всички страни на крѣпостъта и съумѣха, какъ, ще ви изложатъ на друго мѣсто, внезапно да взематъ надмощие надъ турската артилерия на една рѣшающа за побѣдата имъ точка.

И легендитѣ извѣтряха. Бетонирани стѣни, за чудо, изчезнаха, и слабитѣ коземати на турскитѣ фортове, както азъ самъ видѣхъ, бѣха сринати. Това обстоятелство ни най-малко не намалява достоинството на побѣдителитѣ, тѣй като при шурмуването на позициитѣ заградени съ бодливъ телъ, тѣ показаха удивителна смѣлость.

Ахъ! Тѣзи бодливи телове при Одринъ! Трѣбмачовѣкъ да ги види, за да разбере каква годѣма прѣчка сж тѣзи нѣжни на гледъ прѣпятствия, за една колона, която стрѣмоглаво се спуща въ атака. Отъ единъ фортъ до други, на всѣкъдѣ додѣто ти стига окото виждашъ тѣзи истински бодливи желѣзни лозя опнати по желѣзнитѣ колове. Навсѣкъдѣ по голитѣ бърда изъ блатиститѣ мѣстности—навсѣкъдѣ дѣто можеше неприятеля да нахлуе между два форта, турцитѣ бѣха наредили тройни и даже четворни бодливи чиличени брони.

Азъ се смаяхъ, когато отъ далечъ можахъ да съзря това обширно мѣсто, обсипано съ бодливи рѣшетки, поставени отъ турцитѣ. Тѣ изглеждатъ като мъгла, която пълзи навсѣкждѣ около крѣпостъта, смъртоносни бръшляни и фантастични паяжини, въ които вплелитѣ се при атака пѣхотинци биватъ обсипвани съ крушуми като градъ отъ прозорцитѣ на окопалитѣ се турци.

Както и да е, но българскитѣ генерали се колебаха много да шурмуватъ ли Одринъ. Тази крѣпостъ днесъ, утрѣ ще падне отъ гладъ, казваха тѣ, защо тогава да рискуваме толкова жертви? Слѣдъ денонсирането на примирието командующия втората армия генералъ Ивановъ подпомогнатъ отъ пионерния генералъ Вазова бѣ сериозно намислилъ да атакува крѣпостъта. Генералитѣ Ивановъ и Вазовъ бѣха открили, че уязвимата точка на крѣпостъта се намираше на сѣвероизтокъ, тамъ дѣто форта Айвазъ-баба образува издаденъ жгълъ, който може да бжде бомбардиранъ отъ сѣверъ и изтокъ. Всичко, съ най-малкитѣ подробности, бѣ приготвено за тази атака. Втората армия бѣше засилена съ три бригади, взети отъ първата и трета армии. Четиредесетъ обсадни орджия съ устата си бѣха насочени къмъ югъ-срѣщу фронта Каялжъ Табъ-Табия и Айвазъ-баба; други четиредесетъ—съ устата си насочени къмъ западъ срѣщу фронта Айвазъ-баба и Кавказъ Табия. По таквъ начинъ 89 обсадни орджия бѣха насочени да бѣдватъ кръстосанъ огънь срѣщу подаяния жгълъ на форта Айвазъ-Табия. И като се доставиха съ голѣми усилия голѣмо количество гранати за тѣзи грамадни орджия, генералъ Савовъ рѣши да се изиграе послѣдната фаза на обсадения периодъ: послѣдната атака на Одринъ.

На 11 Мартъ въ 1 часа слѣдъ обѣдъ, генералъ Ивановъ, за да заблуди неприятеля, та да не може да узнае какво се приготвява, заповѣда на всичкитѣ обсадни батареи да започнатъ едно живо движение за атака. Канонадата е била по-слаба отъ другитѣ части на обръча, отколкото прѣдъ жгъла Айвазъ-Табия. Наблизо до тѣзи двѣ грамадни батареи, настанени тайно прѣдъ Айвазъ-баба, генералъ Ивановъ бѣ концентриралъ една колона отъ 25000 човѣци, която бѣ-

ше прѣдначинена да атакува единъ малъкъ фронтъ отъ два три км. отъ дѣто трѣбваше да се навлѣзе въ вѣтрѣшнитѣ крѣпости.

Прѣзъ нощъта на 11 срѣщу 12 Мартъ, тази чисто българска колона получи заповѣдъ да прѣвземе една изолирана турска позиция, направена отъ окопи и редути, съ силни телени и фугасни прѣпятствия въ рху масива на Маслакъ, 2 км. прѣдъ Айвазъ-Баба.

Безъ да стрѣля мълкомъ 23 пѣши полкъ напрѣдна до 300 метра отъ Маслака. Послѣ, внезапно всрѣдъ заглушително и страшно ура се впусна на ножъ. Турцитѣ изненадани и обезумѣли отъ страхъ всрѣдъ паника избѣгаха безъ да се сражаватъ. Почти едновременно десетия български пѣши полкъ прѣвземаше друга точка отъ този масивъ. На разсѣмване българитѣ бѣха господари на Маслака, но форта Айвазъ-баба откри такъвъ убийственъ огънь на Маслака, щото нищо не остана отъ третѣ български скорострѣлни орждия, докарани набързо да подкрѣпятъ пѣхотата. Ала съ прѣвзимането на авансираниѣ позиции, двѣтѣ грамадни батареи—съ 89 тѣхъ български крѣпостни орждия започнаха разрушителното си дѣйствие. Тѣ съ голѣма точностъ моментално струпаха въ рху Айвазъ-Табия единъ невъобразимъ градъ отъ гранати. Турскитѣ артилериисти напразно се опитваха да отговарятъ на този адски огънь, българскитѣ гранати ги убиваха единъ слѣдъ другъ; гранатитѣ унищожаваша, дупчаха казематитѣ и дигаха въ въздуха прашни облаци отъ зидарски и землени работи. Айвазъ-Табия заедно съ Хаджиолу се обърна въ развалини, като че ли е била нападната отъ нѣкой стихиенъ ураганъ, измѣни формата си, изгуби жглитѣ и контуритѣ си. И докато българската артилерия разрушаваше, българската пѣхота напрѣдваше, съгъстяваше се и се окопаваше до самото укрѣпление, готова да се хвърли на ножъ.

Надвечеръ Айвазъ-Табия и Ходжиолу бѣха непознаваеми.

Артилерията бѣше мълкнала и турцитѣ правѣха отчаени усилия да отнесатъ отъ тази гробница поне частъ отъ крѣпостната си артилерия. Земята е изора-

на на всѣкждѣ въ вжтрѣшността на укрѣпениа лагеръ задъ Айвазъ-Табия. Гранатитѣ сж издѣлбани голѣми дупки. Азъ видѣхъ мѣстото което една конвулсия; единъ огненъ катоклизмъ е обезобразило и раздробило.

Тържествениятъ моментъ настана. Генералъ Ивановъ даде заповѣдъ на 23, 53 и 56 полкове и на една дружина отъ 6 полкъ да се хвърлятъ въ атака срѣщу Айвазъ-баба. На чело вървѣше 23 полкъ. Той като приближи до телената мрѣжа, бѣше посрѣщнатъ съ градъ отъ крушуми и за нѣколко минути прѣтърпѣ огромни загуби.

Набързо се той окопава и чрѣзъ хитростъ достига до телената мрѣжа, която започва да кжса съ лопати, брадви и ножици. Но този моментъ турския пушеченъ огънь бива толкова силенъ и честъ, че полка се сѣща и почва да отстъпва. До тогава полкътъ бѣше изгубилъ 2000 войници. Тогава полковникътъ взема знамето и върви прѣдъ войниците си. Въ сжщото врѣме полски артилерийски батареи и гаубици пристигатъ и всрѣдъ страшния огънь на неприятеля, сполучватъ да взематъ позиция до 23 полкъ и съ едно грѣмогласно „напрѣдъ!“ което процѣпва въздуха, останалитѣ войници се хвърлятъ въ нова борба. Частъ е петъ сутринъта. Бодливия тель е съборенъ; 23 полкъ хвърля шинелитѣ си и войниците минаватъ прѣзъ бодилитѣ. Като гледатъ упоритото изкачване на тѣзи страшни нападатели, турцитѣ почватъ да се колебаатъ, тѣ напуштатъ позициитѣ и обзети отъ ужасъ бѣгатъ къмъ града.

Останалитѣ отъ 23 полкъ се нахвърлятъ въ окопитѣ. Тѣ сж вече въ форта, който никой не защитава. Българската артилерия веднага пристига на галопъ въ Айвазъ-табия, и заема позиции. Пристига и извѣстието, че Хаджиолу сжщо е прѣвзетъ въ три часа. Това е началото на края. Атакувана флангово цѣлата линия на източнитѣ фортове пада безъ съпротива. Никаква контра атака, никакъвъ опитъ за отнемане на изгубенитѣ позиции не е билъ направенъ отъ турцитѣ. Гарнизонътъ отъ единъ фортъ се крие въ други, или пѣкъ обзетъ отъ панически страхъ бѣга. Хи-

ляди войници обезумели отъ страхъ, хвърлятъ оржието си и бѣгатъ къмъ града. Тѣ се криятъ изъ домоветъ и търсятъ цивилни дрехи да се прѣоблѣкатъ. И тъкмо въ това врѣме, когато се разиграватъ тѣзи тѣжни сцени, два български полка съ развѣти знамена влизатъ спокойно въ града. Въ 10 часа сутринята Шукри-паша бѣше издигналъ бѣлото знаме надъ караулната кула и бѣше изпратилъ парламентьори въ разни направления да помолятъ обсадителитъ да спратъ стрѣлбата. Той, обаче, не можа да дочака завръщането на парламентьоритъ, понеже бѣше заловенъ въ единъ отъ фортоветъ на Аджрлѣжа, дѣто се бѣ скрилъ.

Свърши се! По такъвъ начинъ и съ такава бързина, която очуди и самитъ побѣдители изчезна турската крѣпость, реномето на която се носѣше по цѣлъ свѣтъ. Българитъ се надѣваха атаката да продължава 6 — 7 дни и да иматъ най-малко 15000 души загуби. Обаче, тѣ имаха само десетина хиляди, а сѣрбитъ по-малко отъ хиляда.

Кои сж причинитъ за това падане? Дали е истинна, че тѣ сж гладували, както се говорѣше? Градътъ пострадалъ ли е отъ бомбардировката и отъ епидемии?

— Това ще разгледаме на друго мѣсто.

IX.

Плѣнения одрински гарнизонъ.

Когато плѣнения Шукри-паша блѣдъ и треперящъ отъ гнѣвъ се бѣше свилъ въ вагона, който го откарваше за София, натоварения да придружи плѣнника до столицата капитанъ Мархоловъ, отъ българския генераленъ щабъ, се възползува отъ случая и както направи генералъ Ивановъ, зададе на пашата

нѣкои прецизни въпроси относѣщи се до здравословното състояние на гарнизона прѣзъ врѣме на обсадата.

— Върлуватъ ли епидемии въ редоветъ на войската ви? — запита капитанъ Мархоловъ, — и трѣбва ли въ интереса на плѣнниците, на населението и самата наша войска, да взематъ нужднитъ мѣрки?

— Не, давамъ ви честна дума — казалъ Шукри-паша, — здравословното състояние на войскитъ ми е било отлично прѣзъ всичкото врѣме на обсадата и до послѣдния моментъ. Това извявление на Шукри-паша ми бѣ извѣсно много-по-рано още когато ви бѣхъ изпратилъ първата си кореспонденция, дѣто ви заявявахъ, че здравословното състояние е повече отъ удовлетелно. И когато българскитъ войски прѣвзеха града, азъ прѣвъ посѣтихъ калугеритъ резюрексионисти, които не ми споменаха даже за нѣкаква прилѣпчива болѣстъ.

Това е пролога на настоящата история. Въ сжщностъ, ето кждѣ ти започва. Началото е, несъмнѣно, прѣкрасно. Завѣсата се вдига въ една отъ най-хубавитъ кѣщи на завзетия градъ около една маса, на която има ястия, които не сж до тамъ вкусни, но сж изобилни. Организаторитъ на тази срѣща бѣха г. Месими, бившъ френски воененъ министъ и г. Беназе, докладчикъ на военния бюджетъ. Тѣ пристигнаха въ Одринъ осемъ дена слѣдъ прѣвземането му, и бѣха твърдѣ учтиво привѣтствувани отъ българскитъ военни власти и обсипани съ най-голѣмо внимание прѣзъ всичкото врѣме на тѣхната научна екскурзия. За да се отплатятъ за тѣй радушния и приятелски приемъ, тѣ организираха единъ обѣдъ, на който най-напрѣдъ се забѣлѣзваше командира на източния секторъ, генералъ Вазовъ, послѣ английския и френския консули. нѣкои български офицери и азъ. Когато шампанското се изпи до капка и когато г. Месими съ почувствени думи възхваля блѣскавитъ побѣди на българската армия, ненадѣйно единъ капитанъ ни прѣдложи да отидемъ и да разгледаме най-напрѣдъ лагера на турскитъ болни, и слѣдъ това сектора на южнитъ фортове. Всички приехме прѣдложението му и автомобилитъ трѣгнаха.

Въ едно блатисто островче на рѣката Тунджа, което е съединено съ града чрѣзъ два моста се намира лагера на болнитѣ турци въ града. Това островче се намира на сѣвѣрната частъ на Одринъ. По на сѣверъ се простиратъ обширни мѣстности, които сж затворени отъ казармитѣ и военитѣ магазини, всрѣдъ които стѣрчи една малка стара джамия. При пристигането ни на острова, една голѣма тѣпла плѣнница го напушаха. Това бѣше послѣдната здрава колона отъ плѣнници, която стражата отвеждаше къмъ България. Между двата рѣкава на Тунджа оставаше само една ариергарда отъ безсилни призраци. На това островче, между умрѣлитѣ се търкаляха по влажната земя отъ хиляда до двѣ хиляди души.

Въ окървавенитѣ окопи изпълнени съ трупове се крие ужасна красота, и тамъ дълго констатирашъ ужаса на войната, тамъ виждашъ всичко ползотворно и велико, което се крие въ самопожертвуването. Но тукъ, прѣдъ тия изгнили останки на една армия, страдаща отъ лишения и прилѣпчиви болести не виждашъ друго освѣнъ възмутителната и безбожна страна на войната.

Холера! Втори пътъ отъ началото на войната срѣщамъ азъ този отвратителенъ бичъ, който всѣва ужасъ навсѣкадѣ.

Ние видѣхме да стѣрчатъ останките на една кула. Прѣдъ входа на едно скривалище прѣдъ насъ се изпрѣчиха два призрака. Тѣ се приближиха къмъ насъ и бърборейки нѣщо неясно си протегнаха мършавитѣ рѣцѣ. До къщата се бѣше свила друга сѣнки съ въсьчно лице, но когато ние се върнахме слѣдъ половинъ часъ, той вече бѣше се прѣнесълъ въ вѣчността. На близо бѣха прострени два трупа съ обтегнати рѣцѣ и крака. Прѣдъ нѣколко дрипави палатки, затънали въ тинята, болнитѣ издаваха ужасни викове и стенания. Тѣ съ дивъ погледъ гледаха другаритѣ, които се гърчеха въ прѣдсмъртна агония и ужасени чакаха своя редъ. Изведнажъ единъ боленъ съ неопишуеми гърчения се хвърли на земята прѣдъ единъ трапъ. Отъ устата и носа му почна да тече тъмно сива пѣнеща течностъ. Той се опита да стане, но отнове падъ.

не. И на нова смѣтка гърчения, тръшкания въ земята докато най-послѣ издѣхна и се отърва отъ мъжкитѣ си.

Земята на островчето бѣше почервенѣла и ужасни изпарения и миризми задаваха посѣтителя.

Голѣми дървета, които растатъ край Тунджа се надвѣсватъ върху тази гробница. А Одринъ се разпростираше нѣкадѣ далечъ и образуваше дѣното на тази декорация. Величествено се издигаха въ червения като кръвъ хоризонтъ четиретѣхъ минарета на джамията Султанъ-Селимъ. Цѣлъ рой гарги се виеха надъ главитѣ ни и смѣсваха грознитѣ си грачания съ стенианията на умирающитѣ.

На друго мѣсто бѣха съмнителнитѣ. Българитѣ ги оставиха тукъ, за да попрѣчатъ на разнасянето на непоявилитѣ се още прилѣпчиви болести. Нѣкои отъ тѣхъ съ голѣмъ трудъ искаха да си направятъ кошара отъ разпрѣснатитѣ клони, а други съ голѣма мъжа се мъчаха да си накладатъ огънь. Отъ врѣме на врѣме тѣ хвърляха бързъ погледъ къмъ умирающитѣ и инстинктивно се притискаха единъ до другъ около накладения огънь. Други пъкъ събираха труповетѣ на тѣзи, които още снощи видѣхъ изъ кюшетата.

Х.

Обсадата на Одринъ.

Марселъ Кине, френски вицеконсулъ въ Одринъ, публикува въ „Matin“ своя дневникъ, въ който той си е записвалъ всѣки день, отъ самото начало на обсадата на Одринъ и до неговото падане, всички важни събития. Затова и този дневникъ прѣдставя е безъ съмнѣние, голѣмъ интересъ, поради своеистиностъ на изложението, далено отъ единъ непосредственъ наблюдател на всички ония исторически събития, които съставятъ отъ себе си обсадата и падането на Одринъ.

Прочие, ние ще прѣдадемъ хронологически дневника на Марсель Кине:

14 октомврий 1912 год.

Мене ми съобщиха отъ телеграфното бюро, че шифрованата кореспонденция се забранява за напредъ. Другитѣ мои колеги бѣха уведомени тъй също. Същото бюро ми извѣсти, че моята шифрована телеграма адресирана вчера до г. посланика е била спрѣна отъ централната дирекция въ Пера.

Всичкия персоналъ по желѣзницата, съ изключение на около 20 души напусна гарата Кара-ачъ вчера въ 11 часа вечерята. Казватъ, че трена е могаль да отиде само до Кулели-бургасъ. Същата вечеръ бѣха отправени два трена съ ранени къмъ Цариградъ. Надѣватъ се, че тѣ ще стигнатъ въ столицата.

15 октомврий 1912 год. Казватъ, че българската кавалерия е достигнала на 13 октомврий до Салтакъи идѣйки отъ Ортакъой; турцитѣ отстъпили къмъ Каваклии.

Видѣхъ валията, който ми каза радостно, че турцитѣ имали една блѣстяща побѣда надъ българитѣ, на сѣвероизтокъ отъ Къркклисе. Валията прибави, че неприятелътъ ималъ убити и ранени 7—8000 души.

16 октомврий 1912 год. Въ 7½ часа вечерята една силна канонада се чуваше откъмъ Марашъ, придружена отъ митральози. Канонадата спрѣ, когато слънцето засѣдна. Този пътъ турцитѣ атакуваха българитѣ, като се опитаха да ги изгонятъ отъ Марашъ безъ да сполучатъ. Единъ раненъ турски офицеръ казваше, че тази атака не сполучила, защото станала много късно слѣдъ битката на 10 октомврий: българитѣ сѣ сполучили въ тия 6 дня да се укрѣпятъ солидно върху своитѣ позиции на Марашъ. Азъ направихъ, заедно съ английския и австрийския консули, визита на валията, но той не спомена нищо за нѣкаква побѣда. Той ни каза само, че споредъ неговитѣ свѣдѣния, българитѣ били прѣтърпели голѣми загуби. Турцитѣ имали 500 ранени. Майоръ Самсонъ пожела да му се позволи да слѣди отблизо военнитѣ операции около Одринъ. Валията обеща да се застъпи за тази цѣль.

Въ 4 часа отидохъ въ френската болница на сес-
ритъ асомпсионисти, разположена въ квартала „Ка-
икъ“. Азъ не намърихъ тамъ нито единъ раненъ още,
но всичко бѣше готово.

17 октомврий 1912 год. Нощъта мина спокойно.
Къмъ 7—8 часа сутринъта се чуха десетина топовни
гърмежи откъмъ Марашъ. Къмъ 10 часа отидохъ въ
Кара-ачъ при братята асомпсионисти, чиито обшир-
но учреждение бѣше обърнато въ военна болница:

130 души ранени бѣха докарани прѣзъ нощъта
отъ Марашъ. Майоръ Кемаль Дженабъ-бей, дирек-
торъ на болницата ми позволи до посѣтя много зали,
въ които азъ казахъ по нѣколко насърчителни думи
на раненитъ. Отъ тѣзи 130 ранени, само около 20
бѣха тежко ранени.

Баба-Ески е била завзета отъ българитъ. Сега,
сигурно, се биятъ при Димотика.

Кямиль-паша е назначенъ за великъ везиръ. Та-
зи новина се посрѣщна съ задоволство.

Този нощъ бѣха обѣсени срѣдъ голѣмата одрин-
ска улица двама отомански българи, дезертьори, осж-
дени отъ военния съдъ.

18 октомврий 1912 год. Нощъта бѣ спокойна.
Къмъ 7 часа сутринъта се чуха 3—4 топовни гърмежи
откъмъ Марашъ.

Къмъ 10 часа сутринъта, когато азъ разговар-
яхъ съ моитъ колеги, консули и се намирахме у на-
шия доцентъ г-нъ майоръ Самсонъ, единъ български
аеропланъ се бѣше появилъ надъ английското консу-
лато отъ 6—800 метра височина. Той се отправи бър-
зо къмъ изтокъ, слѣдъ като хвърли единъ купъ бѣ-
ли книги, които отначало ние смѣтахме за парчета
отъ шрапнели. Това бѣха прокламации, които се прѣс-
наха по всичкитъ краища на града. Фортоветъ об-
стрѣдваха аероплана. Българитъ извѣстяваха на тур-
цитъ въ този манифестъ, че Одринъ е напълно оба-
денъ и че българскитъ войски сж били навсѣкждъ
побѣдители.

Валията, когото азъ видѣхъ къмъ 6 часа каза,
че този манифестъ билъ глупавъ и несрѣченъ. Той ми

даде единъ екземпляръ отъ него, на който бѣше писано отъ военната турска власть, че населението трѣбва да се варди отъ лъжливитѣ дебелашки извѣстия пратени отъ българския аеропланъ.

Валията потвърди, че наистина, телеграфическитѣ съобщения сж прѣкъснати: жицитѣ били прѣрѣзани отъ комитажиитѣ, но не отъ редовнитѣ български войски. Ето ни откъснати отъ останалия стѣтъ. Желѣзната линия между Люле-Бургасъ и Одринъ е разрушена.

Валията ми каза тъй сжщо, че голѣмата битка между двѣтѣ голѣми армии е почната въ понедѣльникъ между Кърклисе и Бунаръ-Хисаръ. Никакви подробности не ми даде той, по личи си, че положението на турцитѣ не ще да е добро.

19 октомврий 1912 год. Ношѣта и цѣлия деньминаха спокойно.

Ние научихме, че българитѣ сж стигнали до Урли, който е първата станция на желѣзния пѣтъ слѣдъ Одринъ за къмъ Цариградъ. Пакъ никаква новина отъвнѣ.

Днесъ ние можаме да констатираме, което ни твърдѣ облекчава, че команданта на Одринската крепостъ е можалъ да кореспондира съ Чаталджа и Цариградъ посредствомъ безжичния телеграфъ: апаратитѣ съ които той разполага (апарати съ които тъй лесно се съобщава) могатъ да дѣйствуватъ само на едно разстояние отъ около 200 км; и това е нѣщо. Тѣ изключително служатъ за нуждитѣ на военнитѣ власти.

Десетата низамска дивизия, която взе участие въ битката при Марашъ на 10 бѣше докарана, и вчера и завчера въ Одринъ бѣ настанена пакъ при единадесетата дивизия (генералъ Ибраимъ Единъ-паша) Явно е, че 28 низамски полкъ твърдѣ много е пострадалъ при послѣнитѣ боеве и има повече отъ 200 души убити. Турцитѣ имали на бойната линия шестъ полски батареи, три тежки полски артилерийски батареи и шестъ обусни батареи. Единъ германски офицеръ, служащъ въ турската армия, поручикъ Вагнеръ е билъ леко раненъ. Изглежда, че българитѣ въ то-

зи день на 16 октомврий бѣха противопоставили на турската армия не повече отъ 8000 човѣци, а послѣдния имаеше 15000.

Привечерь, повече отъ хиляда бѣгащи мюсюлмани влизатъ въ Одринъ, идящи отъ с. Асъркѡй, (което се намира 9 км. на югъ отъ Одринъ) изплашени отъ българскитѣ разѣзди.

20 октомврий 1912 год. дека канонада имаше която трае отъ 12 до 1 часа слѣдъ пладнѣ; тя се похваща пакъ къмъ 5 часа слѣдъ обѣдъ и трае само нѣколко минути. Тази сутринъ при селото Искендеркѡй, 9 километра на югизтокъ отъ града се сръщнали българската и турската кавалерии. Една частъ отъ гр. Димотика е билъ въ пламъци.

Къмъ обѣдъ при команданта на крѣпостъта се явява единъ офицеръ, за да му извѣсти за побѣдата на Махмудъ Мухтаръ паша при Бунаръ-Хисаръ и настѣпленieto на армията му. Часътъ удари вече!

Видѣхъ се съ директора на отоманската банка. Той е много ядосанъ, задѣто валията му поискалъ 7000 турски лири за нуждитѣ на гарнизона. Г-нъ Тръндафиловъ му отказалъ, тъй като не е получавалъ никакви подобни заповѣди отъ цариградската дирекция.

Въ шестъ часа се видѣхъ и съ валията. Той всѣкога мълчи, относно дѣйствието на „великата“ армия на империята. Като ме помоли да си взема бѣлѣжка, той надълго и нашироко ми разказа за злодѣнията и за прѣдателството на разнитѣ отомански гърци и български комити въ Димотика, Суфли, Урли и пр.

Тѣзи измѣнници, ми каза той, улесниха нахлуването на неприятеля, изклаха мюсюлманскитѣ голѣмици, изнасилиха жени и млади момичета, прѣрѣзаха телеграфнитѣ жици задигнаха желѣзопѣжнитѣ релси: тѣ най-послѣ всичко плякосаха и опожариха одринския вилаетъ. Затова отъ два дни насамъ съ хиляди мюсюлмански бѣгълци идатъ да търсятъ подслонъ въ нашия градъ.

Азъ ангажирахъ валията добръ да изучи тѣзи донесения и да попрѣчи до колкото е възможно за разпространението имъ въ Одринъ, което може да у-

сили мюсюлманския фанатизмъ и да доведатъ до репресалии срѣщу християнското население въ града. Хали-бей ме увѣри, че е взелъ всички мѣрки нужни за прѣдотвратяването на подобно нѣщо.

21 октомврий 1912 год. прѣзъ цѣлия день нѣмаше никаква канонада.

Мюсюлманскитѣ селени продължаватъ на тѣлпи да идатъ въ града, на чийто главнитѣ улици сж задръстени отъ кола и говеда. Идещитѣ отъ околността на Ховза-Урли сж около 18000.

Въ два часа, азъ посѣтихъ раненитѣ, които сж настанени въ Кара-ачъ въ заведението на асомпсониститѣ. Давамъ да имъ раздаватъ бонбони, шоколадъ и папироти. Тѣзи бѣдни хора се трогнаха твърдѣ много отъ вниманието ми. Майоръ-Дженобъ бей ми поблагодари отъ тѣхно име.

22 октомврий. Фортоветѣ останаха мълчаливи прѣзъ цѣлия день; изглеждаше че турци и българи се укрѣпаватъ при Марашъ. Като се разхождахъ тази заранъ изъ една отъ главнитѣ улици, азъ срѣгнахъ шестъ турски войници, да конвоиратъ съ изваденъ мечъ, четире свои другари, които били затворени въ околностъ на Марашъ при опропостяването на нѣколко грѣцки села.

Въ четире часа, азъ видѣхъ валията. Азъ му обръщамъ вниманието на опасността, която грози Одринъ отъ нахлуването на 18000 мохаджири, които ще трѣбва да се хранятъ, докато продължава обсадата. Хали-бей ме увѣрява, че е взелъ нужнитѣ мѣрки за да отправи още днесъ тия бѣгълци за Кешанъ и Узунъ-Кюпру. Валията ми съобщава, че раненитѣ турски войници отъ началото на войната възлизатъ на 1500. Сжщо ми каза, че по-вечето сж слабо ранени, и само 3 ъ сж смъртно ранени.

Майоръ Самсонъ заедно съ арменци и гърци въ града се грижи за уреждането на една английска болница, прѣдначателна за ранени войници: той не иска да остане надирѣ отъ французитѣ и австрийцитѣ, които обърнаха въ амбулатории и болници за раненитѣ войници по-голѣмитѣ си училища. Валията му позволи да уреди болница въ единъ новъ локалъ, който

е съсѣденъ на моето вицеконсулство и който служи и за първоначално училище. Тази болница ще съдържа не по-вече отъ четиредесетъ легла и ще бжде въ зависимостъ отъ червения полумѣсецъ въ Караачъ, подъ директорството на докторъ Бехаединъ Шакиръ бей.

23 октомврий. Деньтъ и нощта сж спокойни: нищо особено нѣма, освѣнъ това, че термометъра спадна много-рано на—4°. Топливото остана много-малко: дървенитѣ вѣглища сж малко повече отъ каменнитѣ. Газъ може да се намѣри много мжчно, тѣй като военитѣ го бѣха прибрали отъ складовѣтъ: може би да се намѣри нѣкой бакалинъ да продава тайно, но той за една манерка ще иска 70—80 гроша. Има повече отъ седмица откакто сж прѣстанали да освѣтляватъ Одринскитѣ улици. Всѣки, който иска да излѣзе слѣдъ захождането на слънцето, трѣбва да има фенеръ.

Цѣлия гарнизонъ въ града е около 60000 човѣци.

24 октомврий. Къмъ 7 часа сутринъта една мно-го силна канонада се чува отъ къмъ Марашъ, но тя не продължава повече отъ единъ часъ; тя отново започна къмъ четири часа слѣдъ обѣдъ и продължава до седемъ.

Къмъ обѣдъ, турцитѣ за пръвъ пѣтъ отъ обсадата насамъ, пушатъ единствения си балонъ, който хвърчи надъ форта Карагачъ, на севѣръ отъ града, и който стоя въ въздуха точно два часа.

25 октомврий. Къмъ 7 часа сутринъта се започна една силна канонада, която се чуваше отъ къмъ Марашъ и която продължи до 8 часа вечеръта. Българитѣ, като вихъръ, атакуютъ една важна стратегическа точка на форта Карталь-тепе, който е близо до Марашъ на югозападъ отъ Одринъ. Слѣдъ като несполучиха въ атаката си, българитѣ се прѣмѣстиха отъ другата страна на Марашъ, къмъ Карагъозъ-табия; въ четири часа слѣдъ обѣдъ атаката бѣше толкова силна, щото се изпочупиха сума стѣкла въ квартала Илдиръмъ, който е близо до сѣвернитѣ фортове.

Въ шестъ часа слѣдъ обѣдъ засидо съ майоръ Самсонъ и г. фонъ Херцорелдъ отидохъ да видя ва-

лията; той не иска да ни съобщи резултата отъ днешните сражения. Просто ни увѣрява, че българитѣ били отблъснати отъ Карталъ-тепе. Съобщи ни също, че получилъ една телеграма отъ великия везиръ, въ която послѣдния му съобщавалъ една голѣма побѣда на гърцитѣ въ околността на Битоля; неприятелитѣ били отблъснати 10 часа надалекъ отъ града. Той прибави, че е станало голѣмо сражение при Бунар-Хисаръ и Люле-Бургазъ: битката тамъ е продължавала четире дена непрѣкъснато; загубитѣ на българитѣ били голѣми, а турцитѣ имали всичко 800 убити и ранени.

Валията ми каза, че българитѣ иматъ около Одринъ до 30000 души войска; управляющия руското консулство прѣполага българскитѣ войски да сж около 125000.

Турцитѣ днесъ плѣниха единъ българинъ, който е единствения плѣнникъ. Той е заявилъ, че е социалистъ, билъ взетъ новобранецъ и не искалъ да стрѣля противъ близкия си; и наистина, констатира се, че той не си е послужилъ никакъ съ пушката и патронитѣ му бѣха непожжнати. Главния щабъ издаде заповѣдъ добръ да се гледа този плѣнникъ: мислятъ даже да го фотографиратъ.

26 октомврий 1912 г.

Слѣдъ една спокойна нощъ, въ 7 часа сутринята кононадата започна много силно. Турцитѣ, подъ командата на Ибрахимъ Едхемъ паша настѣпватъ и искатъ да изтласкатъ българитѣ отъ Куюмлу отатъкъ Марашъ, и Папазъ-тепе. Неприятелътъ се съпротивлява силно и се спуща въ една контра-атака срѣщу Казанъ-тепе, на сѣверозападъ отъ Марашъ чинто батареи му прѣчеха; тази контра-атака, която се продължава цѣль половинъ день бѣше много по-силна отъ вчерашната; отъ балкона на консулството се забѣлѣзваше какъ обуси прапнели се прѣскаха като дъждъ върѣдъ Марашкитѣ и Карагѣозкитѣ височини. Това бѣ ужасно! Майоръ Самсонъ, който отъ балкона на високото нѣмско училище въ Карагачъ, съ далекогледъ слѣдѣше сраженията ми разправи че той макаръ и во-

ененъ, просто се смутилъ отъ дѣйствиата на българскитѣ гранати и шрапнели върху турскитѣ войски, които безъ да взематъ прѣдпазители мѣрки смѣло и храбро се впускали въ огъня. Резултата отъ това смъртоносно сражение бѣше, че въ края на краищата и двата противника можаха да се закрѣпятъ на първоначалнитѣ си позиции; но турцитѣ сполучиха да попрѣчатъ на българитѣ да си пробиятъ пѣть къмъ Куюмлю и Карталъ-Тепе. Днесъ е Димитровъ день, голѣмъ православенъ празникъ. Споредъ слуховѣтъ, циркулиращи изъ града, българитѣ се зарѣкли на тази дата да влѣзатъ тържествено въ Одринъ.

Посѣтихъ французката болница, въ която още нѣма ранени: сигурно днесъ ще пристигнатъ такива

27 октомврий 1912 г.

Тази сутринъ къмъ 8 часа откъмъ Карагьозъ се чуха гърмежи но бѣха слаби и се продължаваха до 10 часа. Турскиятъ балонъ се издигна въ въздуха и стоя около единъ часъ.

Тази нощъ Марица и Тунджа сж придошли. Водитѣ имъ и залѣха шосето при Карагачъ.

Днесъ, въ една прокламация, командантътъ заявява, че въ вчерашното сражение при Марашъ българитѣ били прогонени отъ укрѣпенитѣ си позиции и били отблѣснати задъ Куюндли. Надвечеръ виждамъ валията и той ми се вижда много доволенъ отъ вчерашния день; той ми говори сжщо за атаката на ножъ и ме увѣрява, че турцитѣ били взели голѣмо количество манлихерови пушки и муниции. Той признава, обаче, че сж прѣтърпѣли голѣми загуби. Той, обаче, все не знае за голѣмата източна армия; това мълчание на валията не може да се обясни, освѣнъ съ поражението на турцитѣ и отстъплението имъ къмъ Чаталджа; ако послѣднитѣ имаха и най-малкъ успѣхъ, щеха да прибързатъ да го раздрѣнатъ между населението съ голѣми прѣувеличения.

Изъ главната улица, късно прѣзъ деня срѣцнахъ многобройни кола съ ранени, идящи отъ Марашъ.

28 октомврий 1912 год.

Нощта мина спокойно. Към 11½ часа прѣдъ обѣдъ се чуватъ топовни гърмежи откъмъ Каика, на западъ отъ града; тѣ се чуватъ ту по-слабо, ту по-силно, но прѣзъ цѣлия день. Това сж турскитѣ батареи отъ Илдѣзъ и Карасу, които стрѣлятъ по направление къмъ Мусобели, на сѣверозападъ отъ Одринъ, срѣщу българскитѣ позиции. Населението, което е много довѣрчиво мисли, че това е Торгутъ-паша, който имъ иде на помощъ!

Въ 2 часа отивамъ въ колежа св. Василъ, въ Караачъ. Съ прискѣрбие виждамъ че докторъ Кемалъ Джемалъ бей не е вече на чело на амбулаторията; той е замѣненъ съ майоръ Ибрахимъ Меки бей, който управляваше санитарнитѣ служби прѣзъ италиано-турската война. Около 168 ранени се намиратъ въ колежа св. Василий. Серизони случаи има твърдѣ малко: майорътъ ми каза, че утрѣ ще изпрати въ респективнитѣ имъ дружини около 500 оздравѣли войници.

Турцитѣ изгарятъ всички села, които се намиратъ между Ортакъой и Одринъ, и на които жителитѣ се бѣха присѣдинили къмъ българитѣ; колкото се отнася до голѣмото грѣцко село Черекъой, което се намира близо до Марашъ, турцитѣ бѣха го изгорили по чисто стратегически съображения.

Въ раницата на убити, прѣзъ послѣднитѣ сражения около Марашъ, български войници намѣрили ечемикъ, трици и шише съ ракия.

29 октомврий 1912 г.

Цѣлия день мина спокойно. Къмъ 5 часа вечерята се разнесе новината, че турцитѣ плѣнили 3000 български войници, които били изненадани и блокирани отъ ненадѣйното придаване на Марица. Тази новина произведе голѣми сензации въ града. Въпрѣки лошото врѣме, главната улица е пълна съ любопитни които излѣзли да видятъ плѣнниците. За съжаление това бѣше само слухъ, който самитѣ полицейски власти трѣбваше да опровергаятъ, като поканиха всѣкого да се прибере у дома си.

30 октомврий 1912 г.

Въ 7 часа сутринята се започва твърдѣ-силно.

канонадата; тя се продължава съ малки прѣкъсвания до 5 часа вечерята. Турцитѣ атакуваха българитѣ, които се намираха на югъ отъ Карталь-тепе, изтласкаха ги отъ тамъ и ги накараха да отстъпятъ чакъ до Татаркѡй турската артилерия се настани добръ. Къмъ 3 часа слѣдъ обѣдъ българитѣ бомбардираха Казанъ-тепе който се намира на сѣвероизтокъ. Тази бомбардировка продължава до 5 часа вечерята. И сърбитѣ взели участие въ тази бомбардировка.

Въ 5 часа слѣдъ обѣдъ валията пратилъ драго-манина си да ми съобщи, че получилъ по безжицния телеграфъ една телеграма отъ французкия посланикъ, изпратена чрѣзъ великия везиръ, който искалъ свѣдѣния за здравето на французкия консулъ и сѣмейството му. Валията веднага отговорилъ. Тая телеграма ни много зарадва. Тя дойде да ни докаже, че посланикътъ не ни забравя и че не сме сѣвѣшъ отдѣлени отъ останалия свѣтъ. Тази телеграма произведе голѣма сензация въ конака и между колегитѣ ми въ консулското тѣло.

31 октомврий 1912 г.

Въ 5½ часа сутринята се чува силна канонада откъмъ Казанъ-тепе, на сѣверозападния фронтъ, при-мѣсена съ пушечни и митральбозни изстрѣли; тя продължава само 45 минути. Прѣзъ останалия день не се чува вече топоветѣ. Изглежда, че българитѣ и сърбитѣ сж се отитали пакъ да изненадатъ турцитѣ прѣди разсѣмване, но били отблъснати съ загуби.

Въ 6 часа се видѣхъ съ валията.

Той ме зарадва съ една телеграма отъ французкия посланикъ, който го питалъ за работи, които се отнасятъ до защитата на града. Валията ми съобщи, че въ града има солъ само за още двадесетъ и петъ дни! всѣка заранъ се трупа тълпа около писалищата на Детъ публикъ, която раздава само по една шепа солъ на всѣки. Халилъ бей ми съобщи сжщо, че въ общинското управление имало депозирани повече отъ 70000 качета съ сирене, отъ които при нужда може да се употребѣи саламурата или (солената имъ вода, за мѣсене на хлѣбъ. Газетъ сжщо отъ день на день става все по-малко и

по-малко, но затуй пъкъ иматъ на разположение голѣмъ складъ отъ свѣщи. Захарѣта се свърши и не се намира никждѣ. Нуждаюшитѣ сж принудени да пиятъ кафе по стария турски обичай, сирѣчь, безъ захаръ.

Както винаги, тъй и сега нищо не може да се изтрѣгне отъ валията относно операциитѣ и движени-ята на източната армия. Това мълчание безпокои на-селението, което, изглежда, е деморализирано.

2 ноемврий, 1912 год.

Въ 10 часа сутринѣта се чува една ужасна ка-нонада откъмъ Марашъ, която трае цѣль часъ; въз-ползувани отъ гжстата мъгла, сърбитѣ се опитватъ да заобиколятъ турскитѣ позиции при Папазъ-тепе и Ка-рталь-тепе, но биватъ отблъснати отъ турцитѣ. Слѣ-дъ обѣдъ турцитѣ стрѣлятъ на изтокъ отъ града по направление на Мусобейли, дѣто на $7\frac{1}{2}$ км. отъ Од-ринъ българитѣ искатъ да настанятъ тежки обсадни топове.

Директора на отоманската банка получи заповѣдъ чрѣзъ безжицния телеграфъ да внесе 20000 турски лири на валията.

Това стана на врѣме, защото доставчицитѣ бѣха заявили вече, че нѣма да продаватъ, докато не имъ се плати една часть отъ по-раншнитѣ вземания.

3 ноемврий 1912 год.

Въ 6 часа сутринѣта се чува канонада отъ къмъ Марашъ.

Къмъ 3 часа слѣдъ обѣдъ, всички турски бата-реи между Стамбулъ-йолу и Илдъзъ откриватъ огънь срѣщу българскитѣ позиции при Мусабейли; Кано-ната бѣше твърдѣ силна и продължава до залѣзване на слънцето, но въпрѣки това, българитѣ можаха да запазятъ позициитѣ си.

Въ 11 часа отидохъ въ француската болница, дѣто имаше 40 ранени, прѣнесени вчера отъ полесра-жението при Кумдере—Мусабейли. Между тѣзи ране-ни се намира единъ дружиненъ командиръ отъ алжи-рско произхождение. Той ми изказва радостѣта си, за дѣто го гледатъ въ едно француско заведение. Като

напуснахъ французката болница, азъ се опитвамъ за централната болница въ Карагачъ, болницата на червения полумѣсецъ, която се управлява много устрѣдно отъ докторъ Бехединъ-Исакирь бей, лѣкарь на прѣстолонаслѣдника Иусуфъ Изединъ и бившъ сътрудникъ на докторъ Бесимъ Омеръ бей. Бехединъ-бей ме разведе изъ всичкитѣ отдѣления на болницата си. Въ болницата му има 250 ранени, отъ които 15 офицери. Издѣйствувахъ отъ полицията да освободи отъ затвора единъ евреинъ, френски поданикъ, който билъ неочаквано заловенъ въ момента, когато разглеждалъ съ бинокла си форта при Кайка.

Отъ главния щабъ на крѣпостъта съобщаватъ, че българската армия отъ началото на войната до сега е изгубила 45 процента отъ ефектива си.

4 ноемврий, 1912 год.

Прѣзъ цѣлия день бѣше спокойно. Командантътъ на крѣпостъта прѣдупрѣдява населението, че прѣзъ деня щѣло да се гърми съ голѣми топове откъмъ Кумдере. Въ града прѣдполагатъ, че турцитѣ искатъ да биятъ неприятелскитѣ позиции при Мусабейли съ единствената си 21-сантиметрова батарея. Но изглежда, че сж се отказали отъ това си намѣрение, което щѣше да създаде работа на градскитѣ стѣклари; денътъ мина много спокойно.

5 ноемврий, 1912 год.

Прѣзъ дѣлия день не се чуха никакви топовни изтрѣли. Само къмъ 7 часа вечерта имаше силна канонада примѣсена съ митральозни гърмежи отъ къмъ Папазъ-тепе; тя продължава само 45 минути.

Единъ евреинъ, австрийски поданикъ бѣше арестуванъ и осжденъ отъ военния полеви съдъ на три дни арестъ; задѣто продалъ захаръ на по-висока отъ опрѣдѣлената отъ общинското управление цѣна. Арестуването и осждането му се извършиха безъ знанието на австрийското консулство. Г-нъ фонъ Херцорелдъ заедно съ майоръ Самсонъ дойдоха въ 3 часа при мене и ме помолиха да се присѣдиня къмъ тѣхния протестъ за нарушаване на капитулационнитѣ при-

ниципи. Азъ се присъединявамъ къмъ колегитѣ си, съ условие, обаче, прѣдъ видъ на изключителнитѣ обстоятелства, този протестъ да стане въ умѣрена форма прѣдъ валията.

Валията изказа съжеления за случилото се и каза, че имало недоразумѣния, тъй като обвиняемиятъ не билъ съобщилъ, че е австрийски поданикъ.

Съ д ъ р ж а н и е:

	стр.
1. Положението въ Одринъ прѣди падането му	3.
Единъ излазъ на одринския гарнизонъ.	
2. Прѣвземането на Одринъ	5.
Какво каза Шукри паша.	
3. Слѣдъ падането на Одринъ	12.
4. Живота въ обсадения Одринъ	17.
5. Кога се е снабдилъ Одринъ съ храна	21.
6. Плѣняването на Шукри-паша	25.
7. Одринскитѣ укрѣпления слѣдъ тѣхното падане.	30.
8. Ужасната бомбардировка	35.
9. Плѣнения одринския гарнизонъ	40.
10. Обсадата на Одринъ	43.

